T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Politikası Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUTUPLAŞMA TEORİSİ KAPSAMINDA PIIGS ÜLKELERİNDE ORTAYA ÇIKAN GELİR DÜZENSİZLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Fatma BENLİ

2501090518

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Halil TUNALI

İstanbul 2013

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
1982

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **FATMA BENLİ** Numarası : **2501090518**

Anabilim/Bilim Dalı : **İKTİSAT POLİTİKASI** Tez Savunma Tarihi: **31.07.2013**

Danışman : **DOÇ.DR.HALİL TUNALI** Tez Savunma Saati : **13.00**

Tez Başlığı :**KUTUPLAŞMA TEORİSİ KAPSAMINDA PIIGS ÜLKELERİNDE ORTAYA ÇIKAN GELİR DÜZENSİZLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / ~~RED / DÜZELTME~~)
1- PROF.DR.AHMET İNCEKARA		Kabul
2- DOÇ.DR.HALİL TUNALI		KABUL
3- DOÇ.DR.FERDA YERDELEN TATOĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR.CEM SAATÇİOĞLU		
2- DOÇ.DR.BURAK GÜRİŞ		

ÖZ

Kutuplaşma Teorisi Kapsamında PIIGS Ülkelerinde Ortaya Çıkan Gelir Düzensizliklerinin Araştırılması

Fatma BENLİ

Mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomik entegrasyonda, üye olan ülkeler arasında gelişmişlik düzeyinin farklı olması durumunda kaynakların etkin dağılımı söz konusu olmamaktadır. Bu durum, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farkını artırabilmektedir. Kutuplaşma Teorisi, Gunnar Myrdal tarafından, gelişmişlik düzeylerinde farklılıklar bulunan ülkelerin bir ekonomik entegrasyona dahil olmaları durumunda, bu ülkelerden zengin olan ülkelerin daha zengin, yoksul olan ülkelerin ise daha yoksul duruma geleceği şeklinde tanımlanmıştır.

Avrupa Para Birliği, uluslararası ekonomik entegrasyonlarının ileri bir aşamasıdır. Parasal birlik ile bir ekonomik entegrasyonda sağlanan mal, hizmet ve faktör hareketliliğinin yanı sıra, ortak iktisat politikaları belirlenmesini ve uygulanan politikalarının koordinasyonunu da gerçekleştirilmektedir. Avrupa Para Birliği, günümüz itibariyle 17 üye ülkeden oluşmaktadır.

Bu çalışmada gelişmişlik düzeyi farklılıkları göz önünde bulundurularak, Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya ve Yunanistan'ın (PIIGS) da içinde bulunduğu 8 para birliği ülkesi üzerinde kutuplaşma teorisinin geçerliliği analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, ülkelere ait değişkenlerin 2002-2011 yıllarını kapsayan çeyreklik verileri kullanılarak panel eşbütünleşme analizleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Kutuplaşma Teorisi, Avrupa Para Birliği, Panel Eşbütünleşme.

ABSTRACT

The Analysis of The Polarization Theory on Income Uncertainity of PIIGS

Fatma BENLİ

If the level of development of the member countries ara different in an economic integraiton where goods and factor movements are free, the efficient distribution of resources is not possible. This may have an undesirable impact on the level of development differences between countries.According to Gunnar Myrdal, when tehn countries that have different development levels, started to be a member of an economic integration, the rich countries would be richer, and the poor countries would be poorer. This theory is named "Polarization Theory".

European Monetary Union (EMU) is a further level of an international economic integration. In an economic union, Since a single monetary policy is determined and the coordination of the monetary policies is performed for the members of an economic union, individual member states can no longer act independently Today, the EMU includes 17 member countries.

In this study, the validity of the polarization theory was analyzed for 8 EMU member countries including the PIIGS by considering the differences of level of development. For this purpose, the panel cointegration tests were applied to the quarterly data from 2002 to 2011.

Key Words : Economic Integration Theory, European Monetary Union, Polarization Theory, Panel Cointegration.

ÖNSÖZ

Kutuplaşma Teorisinin temel çıkış noktası olduğu bu çalışma, öncelikle son dönemlerde Avrupa Para Birliği'nde, üye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önünde bulundurularak, bu teoriyi destekleyen bir durum olup olmadığını daha iyi anlamak adına ele alınmıştır.

Tez çalışmam boyunca bana olan inancını yitirmeyen değerli danışman hocam Doç Dr. Halil TUNALI'ya, desteği ve yardımlarından dolayı içtenlikle teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Çalışmama başladığım ilk günden itibaren bana destek veren, rehberliği ve tavsiyeleriyle çalışmamın bugüne gelmesinde büyük emeği olan kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Baki Demirel'e en içten duygularımla teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamın özellikle modelleme aşması olmak üzere ihtiyaç duyduğum her noktasında bilgisini ve emeğini esirgemeyen değerli arkadaşım Selin KARATEPE'ye desteğinden ötürü teşekkür ederim.

Son ve en önemli olarak da başta varlığımın sebebi Anne ve Babam'a, uzakta da olsalar bir gün bile bana olan inançlarını kaybetmeyen ablalarıma bu süreçte yanımda oldukları için tüm kalbimle teşekkür ederim.

Fatma BENLİ

İÇİNDEKİLER

ÖZ ……...iii

ABSTRACT…… ……...…iv

ÖNSÖZ……...……..v

İÇİNDEKİLER……..vi

TABLO LİSTESİ……....x

KISALTMA LİSTESİ……...……...xii

GİRİŞ……1

1.BÖLÜM: EKONOMİK ENTEGRASYON VE GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ……..……..……3

1.1.EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ……...…….3

1.1.1.Ekonomik Entegrasyonun Tanımı ve Kapsamı……..……..4

1.1.2.Ekonomik Entegrasyonun Başarı Şartları……6

1.1.2.1.Ekonomik Gelişme Farklılıkları……...……...7

1.1.2.2.Coğrafi Yakınlık……...……...7

1.1.2.3. Ekonomik Sistemlerin Benzer Olması……7

1.1.2.4. Tanzim Prensibinin İşletilmesi…….....…….8

1.1.2.5. Ödemeler Dengesi ve Kur Politikalarının Uyumlaştırılması……..8

1.1.3.Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları……8

1.2.GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ……12

1.2.1.Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri……...13

1.2.1.1.Kaynak Dağılımı Etkileri……13

1.2.1.1.1.Üretim Etkisi……..14

1.2.1.1.2.Tüketim Etkisi……15

1.2.1.1.3.Ticaret Hadleri Etkisi…….16

1.2.2.Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri…….....16

1.2.2.1.Rekabet Etkisi……18

1.2.2.2.Ölçek Ekonomileri Etkisi……...18

1.2.2.3.Dışsal Ekonomiler Etkisi……...19

1.2.2.4.Yatırımları Teşvik Etkisi……20

1.2.2.5.Teknolojik İlerleme Etkisi…….20

1.3.GÜMRÜK BİRLİĞİ SONUCU ORTAYA ÇIKAN TEORİLER……21

1.3.1.İkinci En İyi Teorisi…….21

1.3.2.Kutuplaşma Teorisi…….22

2. BÖLÜM: PARASAL BİRLİK VE AVRUPA PARA BİRLİĞİ…26

2.1.PARASAL BİRLİK TEORİSİ ……26

2.1.1.Parasal Birliğin Kapsamı…… 26

2.1.2.Parasal Birliğin Aşamaları……27

2.1.2.1.Döviz Kuru Birliği……..27

2.1.2.2.Tam Konvertibilite……..28

2.1.2.3.Kredi mekanizması ve Borç Tasfiye Sistemi……..29

2.1.2.4.İktisat Politikalarının Eşgüdümü……29

2.1.2.5.Ortak Rezerv Yönetimi ve Ortak Merkez Bankası…….30

2.1.2.6.Ortak Para Birimi……31

2.1.3.Optimum Para Sahası Teorisi……31

2.1.3.1.Optimum Para Sahası Teorisi Kapsamı……..31

2.1.3.2.Parasal Birliği Sağlamanın Koşulları…….33

2.1.3.2.1.Üye Ülkelerin Sık ve Büyük Ölçekli Asimetrik Şoklarla Karşılaşmaması…… 33

2.1.3.2.2.Üyeler Arasında Üretim Faktörleri Hareketliliğinin Tam Olarak Sağlanması……..35

2.1.3.2.3.İhracatta Ürün Çeşitliliğinin Olması…….36

2.1.3.2.4.Üye Ülke Ekonomilerinin Dışa Açıklık Seviyesi……....37

2.1.4.Parasal Birliğe Katılmanın Üye Ülke Ekonomilerine Etkileri……...38

2.1.4.1.Parasal Birliğin Olumlu Etkileri…….38

2.1.4.2.Parasal Birliğe Katılmanın Olumsuz Etkileri…….38

2.2 AVRUPA PARA BİRLİĞİ…….39

2.2.1.Avrupa Para Birliği'ne Geçiş Süreci……..39

2.2.1.1.Werner Raporu……41

2.2.1.2.Avrupa Para Sistemi……...42

2.2.1.3.Delors Raporu……43

2.2.1.4.Maastricht Antlaşması……44

2.2.1.5.Ekonomik ve Parasal Birliğin Gerçekleşme Aşamaları…….45

2.2.2.Avrupa Para Birliği Ülke Örnekleri……47

2.2.2.1.Almanya……..48

2.2.2.2.Belçika……49

2.2.2.3.Hollanda…….50

2.2.2.4.Portekiz……..51

2.2.2.5.İrlanda……....52

2.2.2.6.İtalya……...54

2.2.2.7.Yunanistan……..55

2.2.2.8.İspanya……56

3.BÖLÜM: EKONOMETRİK MODEL VE UYGULAMA……57

3.1.VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER…….57

3.2.ANALİZDE KULLANILAN EKONOMETRİK YÖNTEM…… …..58

3.2.1.Panel Birim Kök Testleri……62

3.2.1.1.Birinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri……..…..…..62

3.2.1.2.İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri……...……..63

3.2.2.Panel Eşbütünleşme Testleri……...…….64

3.3.AMPİRİK BULGULAR……..67

3.3.1.Panel Birim Kök Testleri Sonuçları…….……...67

3.3.2.Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları……70

SONUÇ……..74

KAYNAKÇA……77

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1	**Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri…….**	**9**
Tablo 2.1	**Avrupa Para Birliği'ne Geçiş Süreci……**	**41**
Tablo 2.2	**Almanya'ya ait Ekonomik Göstergeler……**	**49**
Tablo 2.3	**Belçika'ya ait Ekonomik Göstergeler……..**	**50**
Tablo 2.4	**Hollanda'ya ait Ekonomik Göstergeler……**	**51**
Tablo 2.5	**Portekiz'e ait Ekonomik Göstergeler……...**	**52**
Tablo 2.6	**İrlanda'ya ait Ekonomik Göstergeler……...**	**53**
Tablo 2.7	**İtalya'ya ait Ekonomik Göstergeler……..**	**54**
Tablo 2.8	**Yunanistan'a ait Ekonomik Göstergeler……..**	**55**
Tablo 2.9	**İspanya'ya ait Ekonomik Göstergeler……..**	**56**
Tablo 3.1	**Panel Birim Kök Test Sonuçları……..**	**68**
Tablo 3.2	**Pesaran Panel Birim Kök Testi Sonuçları……**	**69**
Tablo 3.3	**Pedroni Eşbütünleşme Test Sonuçları……..**	**70**
Tablo 3.4	**Kao Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları……..**	**71**
Tablo 3.5	**Westerlund Eşbütünleşme Test Sonuçları……..**	**71**

Tablo 3.6 Kısa ve Uzun Dönem Tahmin Sonuçları…….. 72

Tablo 3.7 Hausman Test Sonuçları…… 73

KISALTMA LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AMB	Avrupa Merkez Bankası
APB	Avrupa Para Birliği
APE	Avrupa Para Enstitüsü
APS	Avrupa Para Sistemi
DFE	Dinamik Sabit Etkiler
DOLS	Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
ECU	Avrupa Para Birimi
EKK	En Küçük Kareler
EPB	Ekonomik ve Parasal Birlik
GB	Gümrük Birliği
OPS	Optimum Para Sahası
PDOLS	Panel Dinamik En Küçük Kareler
PMG	Havuzlanmış Ortalama Grup

GİRİŞ

Ekonomik entegrasyon, belirli bir bölgedeki ülkelerin, ekonomilerinin ve pazarlarının bütünleştirilmesi ve üye ülkelere belirli imtiyazlar tanınması olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşmenin hızlanan dinamikleri sonucu toplumlararası etkileşimin de aynı hızla arttığı günümüzde, ülkelerin hem siyasi yapıları hem de ekonomileri açısından ortak hareket etme ve ortak politikalara yönelmeleri, özellikle bütünleşme açısından önem taşımaktadır.

Ekonomik entegrasyonların en ileri aşaması olan ekonomik ve parasal birlik, birçok ülkenin hedefinde olan bir yapıdır. Ekonomik entegrasyonların temel amacını oluşturan üye ülkelerin arasındaki ticareti serbestleştirmek yoluyla refah seviyelerini arttırmanın yanı sıra ekonomik ve parasal birliğin gereği olan ortak para ve ortak iktisat politikaları, ülkeleri gelişmişlik düzeyleri ölçüsünde farklı boyutlarda etkileyebilmektedir. Bu konuda Gunnar Myrdal tarafından literatüre kazandırılan "Kutuplaşma Teorisi", bu çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır. Myrdal'a göre entegrasyona dahil olan ve ekonomik olarak gelişmiş kabul edilen ülkelerde gelişmesini tamamlamamış kabul edilen ülkelere oranla daha yüksek seviyede kalkınma görülmekte ve bunun sonucunda ülkeler arasında gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkeler olarak bir anlamda "kutuplaşma" ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik entegrasyon teorisi incelenmiş; entegrasyonun amaçları, ülkelere sağladığı fayda ve yol açtığı maliyetlere değinilmiştir. Ekonomik entegrasyon sonucu ortaya çıkan teorilerden Kutuplaşma Teorisi açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Avrupa Para Birliği'ne giden yolda parasal birlik kavramı, parasal birliğin aşamaları, optimum para sahası teorisine ve parasal birliği sağlamak için

gerekli koşullara açıklanmıştır. Çalışmaya konu olan Portekiz, İrlanda, İspanya, İtayla, Yunanistan, Almanya, Belçika ve Hollanda'dan oluşan sekiz Avrupa Para Birliği ülkesine ait ekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Avrupa Para Birliği üyesi olmakla beraber son yıllarda ABD'de yaşanan krizin de tetiklemesiyle PIIGS adıyla tanımlanan Yunanistan, İrlanda İspanya, Portekiz ve İtalya'da yaşanan mali bozulmalar iyice derinleşmiştir. Artan kamu borçları karşısında ulaşılabilen düşük büyüme performansları, PIIGS ülkelerinin peş peşe ödeme güçlükleri yaşamasına sebep olmuştur. Bu çalışmada PIIGS ülkelerinin yanında birliğe üye gelişmiş ülkelerden Almanya, Belçika ve Hollanda seçilmiş ve bu ülkelerin büyüme oranları dikkate alınarak Kutuplaşma Teorisi'nde öne sürülen ayrışmanın son on yıllık sürede gerçekleşip gerçekleşmediği açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölüm ise sözü geçen Avrupa Para Birliği ülkelerine belirlenen dönem içerisinde panel eşbütünleşme testlerinin uygulandığı analiz kısmından oluşmaktadır. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı tespit edilmiş ve kısa ve uzun dönem parametrelerinin tahmini elde edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama ile hedeflenen, Avrupa Para Birliği'nde gelişmiş ve gelişme yolunda olmak üzere seçilmiş ülkelerin on yıllık dönem içerisinde Kutuplaşma Teorisi'nde belirtilen şekilde bir ayrışma yaşanıp yaşanmadığının incelenmesidir.

.

1. BÖLÜM: EKONOMİK ENTEGRASYON ve GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

1.1 Ekonomik Entegrasyon Teorisi

Ekonomik gelişmeler tüm dünyada büyük bir hızla devam etmektedir. Tüm dünyada yaşanan küreselleşme sürecinde dünya ticaret hacmi ve rekabet her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin bu rekabet ortamında ayakta kalabilmek, pazar paylarını arttırabilmek ve bu durumdan en az zararla çıkabilmek amacıyla çeşitli entegrasyonlara dahil olduğu görülmektedir.

Ekonomik entegrasyon ile birleşmeye giren ülkeler arasında ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılarak refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Ülkeler ekonomik entegrasyon akımlarına katılmakla kaynak verimlilikleri ve üretim kapasitelerinde gelişmeyi amaçlamaktadırlar.

Ülkeleri ekonomik entegrasyona yönelten sebepler arasında, üretim kapasitelerini ve verimliliğini yükseltmek yoluyla toplumsal refah düzeyini arttırmak, bölge dışı bloklara karşı rekabet gücü kazanmak ve aynı bölgedeki ülkelerin çıkar çatışmalarını engellemek gelmektedir[1].

[1]Ahmet İncekara, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri,** İTO Yayınları, No:1995-14, İstanbul, 1995. s. 63.

1.1.1.Ekonomik Entegrasyon Tanımı ve Kapsamı

Latince "integratio" kelimesinden türetilen ''integration" kelimesinin anlamı bütünleşme, birleşmedir[2]. Türkçe literatürdeki karşılığı daha çok "entegrasyon" olarak kabul edilen bu kelimenin iktisadi anlamda ilk kullanımı iki alman yazar tarafından ticaret istatistikleri üzerine 1933 yılında yayınlanan kitapta mevcuttur. İkinci olarak ise Heckser'in Merkantilizm üzerine çalışmasının 1935 yılında Mendel Shapiro tarafından yapılan İngilizce çevirisinde yer almıştır[3].

Ekonomik entegrasyon kavramı ise, tarafların ekonomik faaliyetlerini birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır[4]. Bu kavram, ilk defa resmi olarak OECD Konseyi'nde Paul G. Hoffman tarafından 31 Ekim 1949 tarihinde verilen bir bildiride yer almıştır. Bu kavramı, mallar üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması, uluslar arası ödemeler üzerindeki engellerin giderilmesi ve gümrük tarifelerinin tamamen ve sürekli olarak kaldırılması olarak tanımlamıştır. Hoffman'a göre; ekonomik entegrasyon temelde işbölümüne dayanır, ekonomik entegrasyonun ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve/veya üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir, ekonomik entegrasyon mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir[5].

Tinbergen (1954), Uluslararası Ekonomik Entegrasyon (International Economic Integration) isimli eserinde bu kavramı birleşme, dayanışma, işbirliği şeklinde kullanmıştır. Tinbergen'e göre ekonomik entegrasyon, işbirliği ve birlik için

[2] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f55cc64980498.39959105 (Erişim: 14.04.2011)
[3] Fritz Machlup, **A History of Thought on Economic Integration,** New York: Columbia University Press, 1977, s. 5
[4] http://ikv.org.tr/sozluk.asp?bas_harf=E&anahtar=&sayfa=&id=1093#kancasosluk1093 (Erişim: 21.04.2011)
[5] Machlup, **a.g.e.**, s.11-14.

uluslararası ekonomilerin önündeki tüm engellerin kaldırılması ve optimum işbirliğine ulaşma olarak tanımlanmaktadır[6].

Balassa'ya (1961) göre ekonomik entegrasyon, değişik ülke ekonomileri içinde yer alan ekonomik birimler arasındaki her türlü ayrımcılığın kaldırılması sürecidir[7].

Haberler (1964), entegrasyonu ekonomilerin daha da yakınlaşması olarak açıklamıştır. Öncelikle serbest mal ticareti, daha büyük işbölümü ve de mal fiyatlarının eşitlenmesine yönelik eğilimlerin ortaya çıkması; daha ileri aşamada ise üretim faktörlerinin entegrasyonu ve faktör fiyatlarının eşitlenmesi söz konusu olacaktır[8].

Machlup'a (1977) göre entegrasyon parçaları bir bütün içinde birleştirme veya bir araya getirme anlamındadır. Machlup ekonomik entegrasyonun en temel gözlemlenecek yönteminin gümrüklerin ortadan kaldırılması olduğunu belirtirken, entegrasyonun emek, işbölümüne dayanan bir yapılanma olduğuna vurgu yapmaktadır. Machlup "Piyasaların tam entegrasyonu, arz edilen ürünün, mal veya hizmetin ayrımcı olmayan şekilde tam hareketliliğinin sağlanması; yani ne alıcıların ne de satıcıların malın çıktığı veya satıldığı yerden etkilenmemesidir." şeklinde bir tanımlama getirmiştir[9].

El-Agraa (1985), ekonomik entegrasyonu ülkeler arasındaki ayrımcı ticaret araçlarının kaldırılması ve belli bir koordinasyon sağlanması olarak görmektedir[10]

[6] Jan Tinbergen, **International Economic Integration**, New York:Elsevier, 1965, s.18.
[7] Bela Balassa, "Towards a Theory of Economics Integration", **Kyklos**, Volume 14, No:1, 1961, s.1.
[8] Gottfried Haberler, ''Integration and Growth of the World Economy in Historical Perspective'', **The American Economic Review**, Vol. 54, No.2, Part 1, 1964, s.1-3.
[9] Machlup, **a.g.e**, s.14-15.
[10] Ali M. El-Agraa, **The Economics of European Community**, Philip Alan/St. Martin's Press, 2nd Edt., 1985, s.1.

Jovanovic (1992) uluslararası ekonomik entegrasyonu refah artışını sağlayan bir unsur olarak tanımlarken, bu yol ile ülkeler arasındaki düzenlemeler aracılığıyla refah artışının sağlandığını ileri sürmektedir[11].

Balkır ve Demirci (1989) ulusal, uluslararası ve dünya entegrasyonu ayırımını tanımlamıştır. Farklı bölgelerin ulusal sınırlar içinde buluşması ulusal entegrasyon olarak tanımlanırken, uluslar arası entegrasyon, farklı ülkelerin bir bölge içinde birleşmesini amaçlamaktadır. Dünya entegrasyonu ise farklı bölgesel grupların birleşmesi ve tek bir ekonomik ve politik birim haline dönüşmesini amaçlamaktadır[12].

İncekara'ya göre (1995), ekonomik entegrasyonların son dönemde artmasının sebebi, zorlaşan rekabet şartlarına ülkelerin birlikte karşı koyma çabası ve verimliliklerini yükseltebilmek amacıyla artan pazar imkanlarından yararlanabilme isteğidir[13].

1.1.2.Ekonomik Entegrasyonun Başarı Şartları

Ekonomik entegrasyona üye olan ülkelerin gerek yapısal farklılıkları gerekse ekonomik ve siyasal farklılıkları entegrasyondan beklenen faydayı sağlamalarını engelleyebilmektedir. Bu sebeple ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır[14]:

[11] Miroslav N. Jovanovic, **International Economic Integration**, London, Routledge, 2nd Edt., 1988, p.6
[12] C. Balkır, M. Demirci, **Uluslararası Ekonomik Entegrasyon ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989,s.9.
[13] İncekara, **a.g.e.** , s.60.
[14]Rasim Kutlu, "Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri", Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 7.

1.1.2.1.Ekonomik Gelişme Farklılıkları

Ekonomik Entegrasyonun başarılı olabilmesi için öncelikle entegrasyona giren ülkeler arasında büyük gelişmişlik farklarının bulunmaması gerekir. Üye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında önemli ölçüde farklar bulunması, bu ülkelerden nispeten az gelişmiş ülkeler aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum ilerleyen bölümlerde değineceğimiz teoriye Gunnar Myrdal tarafından kazandırılan 'Kutuplaşma Teorisi' ile ele alınmıştır. Teoriye göre, bir entegrasyona üye olan iki ülkeden gelişmiş ve zengin olan ülke daha da zenginleşirken, gelişmekte olan ülke fakirleşmektedir.

1.1.2.2.Coğrafi Yakınlık

Ekonomik entegrasyonu oluşturacak ülkelerin coğrafi olarak birbirlerine yakın olması da başarı şartları altında sayılmaktadır. Ülkeler arasındaki mesafenin ulaşım taşımacılık gibi alanlardaki maliyetleri etkileyeceği göz önünde bulundurulduğundan, birbirine yakın ülkelerin oluşturacağı entegrasyonun daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.1.2.3.Ekonomik Sistemlerin Benzer Olması

Ekonomik entegrasyona dahil olan ülkelerin ekonomik yapılarının benzer olması entegrasyonun başarı şartını artırmaktadır. Ekonomilerinin dışa açıklık düzeyleri birbirine yakın olan ülkelerin oluşturduğu entegrasyonların aksine dışa açıklık düzeyleri farklılık gösteren ülkelerin dahil olduğu entegrasyonların istenilen başarıyı veremediği gözlenmiştir. Ekonomik entegrasyonun ileriki aşamalarında karşımıza çıkan tek para, ortak merkez bankası ve ortak para politikaları gibi uygulamalar da ülke ekonomilerinin benzer yapıda olması ile daha uygulanabilir olmaktadır.

1.1.2.4.Tanzim Prensibinin İşletilmesi

Bir entegrasyona dahil olan iki ülkenin gelişmeleri farklılık gösterebilir. Bunun nedenleri arasında durumu kötü olan ülkenin ithalattan vergi alamaması, üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi dolayısıyla kendine ait tarifeyi uygulayamaması ve ödemeler dengesi açıkları sayılabilir. Böyle bir durumda bulunan ülkeye birliğe üye diğer ülkeler tarafından bir tanzim verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, kutuplaşma teorisinde savunulduğu gibi ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının artması kaçınılmaz olmaktadır[15].

1.1.2.5.Ödemeler Dengesi ve Kur Politikalarının Uyumlaştırılması

Ülkelerin dış ticaretlerinde oluşabilecek dengesizliklerin önüne geçebilmek için önemli bir şart da kur politikalarının uyumlaştırılmasıdır. Üye ülkelerden birinin kurlarını çok düşük tutması, diğer ülkelerin aleyhine olabilecektir. Aynı şekilde değerlenmiş bir kur da, ticareti ve kaynakların yeniden dağılımını engelleyen sonuçlar doğurabilecektir. Bu sebeple üye ülkelerin serbest kur politikası uygulamaları ve paraları arasındaki dalgalanmayı minimize etmeleri ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi için gereklidir[16].

1.1.3.Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Ekonomik entegrasyonun aşamaları çeşitli iktisatçılar tarafından farklı kategorilere ayrılmıştır. En dar kapsamlıdan en geniş kapsamlıya göre ekonomik entegrasyon çeşitlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

[15] İncekara, **a.g.e.,** s. 96.
[16] **A.e**., s.95.

Tablo 1.1: Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri

Ekonomik Bütünleşme Şekilleri	Üyeler Arası Serbest Ticaret	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Tercihli Ticaret Anlaşmaları	+ (belli ürünlerde)	-	-	-
Serbest Ticaret Bölgesi	+	-	-	-
Gümrük Birliği	+	+	-	-
Ortak Pazar	+	+	+	-
Ekonomik ve Parasal Birlik	+	+	+	+

Kaynak: Kemal Erkişi: "Türkiye-Avrupa Birliği İktisadi Entegrasyonu", Yüksek Lisans Tezi, MÜ, Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.12.

a. **Tercihli Ticaret Anlaşmaları:** Ekonomik işbirliklerinin en dar kapsamlısı olan tercihli ticaret anlaşmaları, iki ve daha fazla ülkenin taraf olduğu ve bu ülkeler arasında bazı ticari mallarda ticareti etkileyen tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak serbest bir ticaret alanı oluşturulmasını amaçlayan anlaşmalardır. Bununla birlikte, bu anlaşma türüne taraf olan ülkeler, anlaşma dışında kalan ülkelere karşı bağımsız olarak kendi ticaret politikalarını uygulayabilmektedirler[17].

b. **Serbest Ticaret Bölgesi:** Ekonomik entegrasyonların ikinci aşaması olan serbest ticaret bölgeleri, üye üyeler arasındaki ticarette tarife ve kota gibi sınırlamalar kaldırılarak malların serbestçe dolaşımını sağlamak üzere yapılan

[17] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Yayınları, 2003, s. 204.

bir anlaşmaya dayanır. Serbest ticaret bölgesine üye olan ülkeler, üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilir; üçüncü ülkelerle yapacakları ticarette tarife koymak veya kaldırmak konusunda tamamen bağımsız hareket edebilmektedirler[18].

c. **Gümrük Birliği:** Serbest ticaret bölgelerinden daha ileri bir ekonomik birleşme olan gümrük birliği, üye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamalarının kaldırılmasını ve birlik dışında kalan ülkelere ortak bir tarife uygulanmasını içermektedir[19].

   Serbest ticaret anlaşmaları ile gümrük birlikleri arasındaki benzerlik, sadece mal ve hizmet piyasasını göz önüne almış olmalarıdır[20]. Başka bir deyişle, gümrük birliğinde mal ve hizmetler için her türlü kotaların kaldırılması ve ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması mevcut iken, üretim faktörleri için hareket serbestisi söz konusu değildir.

d. **Ortak Pazar:** Ekonomik entegrasyonun bir sonraki aşaması ortak pazardır. Ortak pazar, gümrük birliğinde var olan tüm unsurlara ek olarak birliğe üye ülkeler arasında emek, sermaye ve girişimci gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri olanak tanıyan bir entegrasyon modelidir. Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında, tarım, rekabet gibi belli alanlarda ortak politikaların belirlenmesi ve uygulanması da söz konusu olabilmektedir[21].

   Ortak Pazar içinde yer alan ülkelerdeki sermaye ve emeğin serbestçe dolaşabilmesinin sonucu olarak, sermayeye en uygun yatırım alanı

[18] Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyonlar Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar,** Bursa, Ezgi Kitabevi, 1993, s.8.
[19] İncekara, **a.g.e**., s.66.
[20] Mehmet Yiğit, **Ekonomik Entegrasyon**, İstanbul, Beta Basım Yayım, 2003, s.9.
[21] Özgür Uysal, "Finansal Entegrasyon Sürecinde Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye Hisse Senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ölçülmesi", **Doktora Tezi**, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.11.

bulunabilmekte ve emeğe en uygun iş ve karşılığı olan en iyi ücreti elde etme imkânı sağlanmaktadır.

Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör piyasalarının eşitlenmesi ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayacaktır[22].

e. Ekonomik ve Parasal Birlik: Ekonomik ve Parasal Birlik, diğer ekonomik birleşmelerdeki şartların yanı sıra, üye ülkelerin kendi ulusal para birimleri arasında sabitleştirilmiş kurları, ortak para biriminin kabulünü, para politikalarının tek bir uluslar üstü merkezden yönetilmesini ve ortak hedeflere ulaşılması için gerekli olan para ve maliye politikalarının uyumlaştırılması konularını içermektedir[23]. Bu sebeple ekonomik ve parasal birlik, ekonomik bütünleşme hareketlerinin en ileri aşamasıdır.

Ekonomik birlik aşamasında politikaların belirlenmesinde, üye ülke temsilcilerinden oluşan bir kurul karar organı durumundadır. Ancak uygulamayı her bir ulusal devlet kendisi yürütmektedir. Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması için gerekli aşamalar şu şekilde sıralanabilir[24]:

- Üye ülkeler arasında döviz kuru birliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunun için iki yöntem kullanılabilir. İlki, tek bir ülke parasının ortak para olarak kullanılması; ikincisi ise, birlik üyelerinin yerel paralarından bir sepet oluşturulmasıdır.

- Birlik içinde sermayenin ve emeğin serbestçe dolaşımını engelleyen tüm sınırlandırmalarının kaldırılması gerekmektedir.

[22] Süleyman Uyar, "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", **Dış Ticaret Dergisi,** Sayı:19, Ekim 2000, s. 5.
[23] Yusuf Bayraktutan, Yüksel Bayraktar, **Avrupa Bütünleşmesinde Parasal Birlik ve Türkiye**, Ankara, Roma Yayınları, 2004, s. 20.
[24] Uyar, **a.g.e**, s.8.

- Üye ülkeler arasında ortak bir fon mekanizması oluşturulmalıdır. Böylece üyelerden ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelere kaynak sağlanması amaçlanmaktadır.

- Birliğe üye ülkelerin ekonomi politikalarının ortak bir şekilde belirlenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

- Ülkeler arasında para yaratma yetkisine sahip ortak bir merkez bankası oluşturulması gerekmektedir.

- Topluluk içinde rekabetçi yapıları bozan ve tekelleşmeyi ortaya çıkaran uygulamaları önlemeye dönük politikalarda işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Ekonomik birlik, ortak pazarın ötesinde ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasını öngörmektedir. Yani, üye ülkelerin ayrı politikalar uygulama serbestileri, entegrasyonun gerçekleşme düzeyinin tayin edeceği ölçüde, ortak birlik organlarına devredilmektedir.

1.2.Gümrük Birliği Teorisi

Gümrük birliği teorisi, ekonomik entegrasyon teorisi içinde gerek teoride gerekse uygulamada önemli bir yer tutmakta; ekonomik entegrasyonun başlangıç noktası olarak görülmektedir.

Jacob Viner, 1950 yılında yayınladığı "The Theory of Customs Union" isimli eseri ile, gümrük birliklerinin ekonomik entegrasyon türleri içindeki önemini ve etkilerini

inceleyen ilk iktisatçı olmuştur. Söz konusu çalışması ile gümrük birliği teorisinin özünü oluşturan Viner'e göre; bir gümrük birliği oluşturulması için üye ülkeler arasındaki tüm tarifelerin kaldırılması, birlik dışında kalan ülkelerle yapılan ticarete ortak gümrük tarifesi uygulanması ve gümrük vergisi gelirlerinin üye ülkeler arasında yapılan bir anlaşmaya göre dağıtılması gerekmektedir[25].

Gümrük Birliği teorisi, gümrük birliği gerçekleştirildikten sonra ülke ekonomilerinde ortaya çıkan etkileri incelemektedir. Gümrük Birliği'nin ekonomik etkileri literatürde statik ve dinamik etkiler olarak iki başlıkta ele alınmıştır.

1.2.1.Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri

Gümrük birliklerinin ekonomik etkilerini ayrıntılı ve sistematik olarak ilk inceleyen Jacop Viner (1950) olmuştur. Viner çalışmasında, gümrük birliğinin statik etkilerini incelerken ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinden bahseder[26]. Yıllar içinde yapılan çalışmalarda bu teoriye çeşitli katkılar yapılmıştır.

Gümrük birliğinin statik etkileri çeşitli kaynaklarda genel anlamda, teknolojik seviye ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında kaynakların yeniden dağılımına bağlı olarak oluşabilecek etkiler şeklinde tanımlanmıştır.

Gümrük Birliği'nin statik etkileri başlıca kaynak dağılımına etkileri ve ticaret hadlerine etkileri olmak üzere iki şekilde incelenmektedir.

[25] Jacob Viner, **The Customs Union Issue**, Washington, Anderson Kramer Associates, 1961, s. 5-6.
[26] A**.e**., s. 11.

1.2.1.1.Kaynak Dağılımı Etkileri

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte, üretim ve tüketim için kullanılan kaynaklarda meydana gelen değişiklikler kaynak dağılımı etkileri olarak tanımlanmaktadır. Kaynak dağılımı etkileri, üretim ve tüketim etkileri olarak iki açıdan incelenmektedir[27].

1.2.1.1.1.Üretim Etkisi

Gümrük birliğinin üretim etkilerinde ilki olumlu üretim etkisi ya da diğer adıyla ticaret yaratıcı etkidir. J. Viner'e göre gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi, birlik kurulduktan sonra ticaretin daha düşük maliyetli olan gümrüksüz kaynaktan yapılması olarak açıklanmaktadır. Buna göre, ülkelerarasında ticareti yapılan bir malın, birlik kurulduktan sonra daha iyi bir maliyetle, birlik üyesi bir ülkede üretilmesi olumlu üretim etkisini yani ticaret yaratıcı etkiyi oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle ticaret yaratma etkisi, yüksek maliyetli yerli üretimin birliğe üye diğer ülkelerden daha ucuza ithal edilmesiyle ikamesi olarak da tanımlanmaktadır[28].

Ticaret saptırıcı etki ya da olumsuz üretim etkisi ise, gümrük birliğinin kurulması ile en verimli üreticinin birlik dışında kalması dolayısıyla ortaya çıkar. J. Viner, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisinin, birlik kurulduktan önce ülkeler arasında daha az maliyetle yapılan ticaretin birlik dışında kalan ülkelere uygulanan kotalar dolayısıyla daha yüksek maliyetlerle yapılması ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ticaret saptırma etkisi, başlangıçta gümrük birliği dışından gelen ucuz ithalatın, kaynağı gümrük birliği olan pahalı ithalatla ikame edilmesi olarak da tanımlanmaktadır[29].

---

[27] Ahmet Can Bakkalcı, "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C.17, No:2, 2002, s. 41.
[28] Ertürk, **a.g.e.,** s.19.
[29] Özge Aynagöz, "Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi", **Ekonomik Yaklaşım**, No:14, Kış 2003, s. 26.

1.2.1.1.2.Tüketim Etkisi

Gümrük birliği kurulduktan sonra üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması ve birlik dışı ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulanması sebebiyle ülkelerin tüketim yapıları da değişmiştir. Ülkeler arasında gümrük birliği kurulmasından sonra karşılaştırmalı fiyat yapısındaki değişmeler nedeniyle tüketim kompozisyonunda ortaya çıkan gelişmelere tüketim etkisi adı verilmektedir[30].

Gümrük birliğinin tüketim etkisi iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, birliğe giden ülkeler arasında gümrük tarifesi uygulaması altında üretilen malların fiyatlarının tarife kalktıktan sonra ucuzlaması sonucu tüketimin artması ile ortaya çıkan 'olumlu tüketim etkisi'dir. Olumlu tüketim etkisi, gümrük birliği sonrasında fiyatların düşmesi sonucu birlik içinde malların fiyat ve tüketim oranlarının değişmesine paralel olarak üretimin de değişmesidir. Olumlu tüketim etkisinin ortaya çıktığı durumlarda, birlik içinde tüketim artmakta ve tüketicilerin refah düzeyi yükselmektedir. Gümrük Birliği'nde olumlu tüketim etkisinin ortaya çıkabilmesi için, birlik öncesinde üye ülkelerin dış ticaret hacimlerinin küçük olması ve yine üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaretin, diğer ülkelerle yaptıkları ticarete oranla daha fazla olması gerekmektedir[31].

Tüketim etkilerinin ikincisi olan olumsuz tüketim etkisi ise, ticaretin yön değiştirmesi sonucu oluşur. Gümrük birliği kurulduktan sonra ülke içerisinde tüketilen mal fiyatlarının artması durumunda ticaretin gümrük birliği dışında kalan ülkelerden birlik üyesi ülkelere kayması nedeniyle ortaya çıkmaktadır[32].

---

[30] Richard G. Lipsey , " The Theory of Customs Union: Trade Diversion and Welfare", **Economica**, No:24, 1957, s. 43.

[31] Erol Manisalı, Uluslar arası Ekonomi Gümrük birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İstanbul, İÜ Yayınları, 1971, s. 39.

[32] **A.e**., s.40.

1.2.1.1.3.Ticaret Hadleri Etkisi

Ticaret hadleri, birliğe üye ülkeler arasındaki iş bölümünün doğuracağı refah yükselişinden her üye ülkenin alacağı payı belirler. Gümrük birliği kurulduktan sonra gerek üye ülkelerin gerekse birlik dışında kalan ülkelerin ticaretlerinde birliğin kurulmasından kaynaklanan olumlu veya olumsuz yönde etkiler ortaya çıkmaktadır. Buna göre, gümrük birliğinin kurulmasından beklenen üye ülkelerin ticaret hadlerini artırması ve refah seviyesini yükseltmesidir[33].

Ticaret hadleri etkisi, Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile gümrük birliği terosine kazandırılmıştır. Mundell'in kurmuş olduğu üç ülkeli ve iki malla bir modelde ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır[34].

1.2.2.Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri

Geleneksek gümrük birliği teorileri, ekonomik entegrasyonlar teorisine statik bir yaklaşım yapmış ve birleşmelerin yararları tam olarak açıklanamamıştır. 1970'lerden itibaren gündeme gelmiş olan yeni dış ticaret teorileri ile statik etki eleştirilmiş ve GB kazanımları açısından dinamik etkilerin varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır[35].

Ekonomik entegrasyonlar teorisinde dinamik etkilerin analizi çoğunlukla günümüzde yeni büyüme teorisi ve yeni dış ticaret teorisindeki gelişmelere bağlı olarak ele

[33]Robert A. Mundell, "Tariff Preferences and the Terms of Trade", **Manchester School of Economic and Social Sciences**, XXXII (1), January 1964, s. 5..
[34] **A.e.,** s. 6.
[35] Fatih Yücel, "Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış ticaret Akımları üzerine Analitik Bir yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Adana, 2006, s. 22.

alınmaktadır. Ancak dinamik etkilerin analizine yoğunlaşma süreci gümrük birliğinin gelir ve tüketim etkisi dışında diğer faktörlerin dikkate alınması ile başlamıştır. Dinamik analiz, gümrük birliği teorisinde statik ve karşılaştırmalı maliyetler analizinin dışında diğer parametrelerin de analize dahil edilmesini sağlamaktadır[36].

Dinamik etkiler bir anlamda gümrük birliğinin zaman içindeki etkilerinin ele alınmasıdır. Jovanovic'e göre (1999) klasik gümrük birliği teorisi, kaynakların yeniden dağılımının statik etkilerini zaman belirlemeden analiz etmektedir. Jovanovic, gerçeklere dönülmek isteniyorsa, gümrük birliğinin dinamik (yeniden yapılanma) etkilerinin analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır[37].

Dinamik etkilere literatürde ilk kez Scitovsky tarafından değinilmiştir[38]. Balassa ise 1961 yılında yapmış olduğu çalışmada dinamik etkileri tanımlamış; ticaretteki büyümenin en önemli nedeninin ölçek ekonomileri olduğunu ileri sürerek, entegrasyon ile birlikte ekonomideki büyümenin yaratacağı etkileri "dinamik etkiler" kapsamında ele almıştır[39].

Manisalı (1972) dinamik etkileri, verimlilik ve büyüme hızındaki gelişmelere bağlı olarak kişi başına gelirin artığı büyük piyasaların oluşumu şeklinde açıklamaktadır. Manisalı, entegrasyonun sağlamış olduğu verimlilik ve büyüme hızı artışının statik bir yolla açıklanmayacağını belirtmiştir[40]. Buna göre, dinamik etkiler; artan rekabet baskıları ve genişleyen ölçekler, milli gelir, ekonomik yapı, üretim kapasitesi üzerine etki edebilecek olan değişkenler olarak tanımlanabilmektedir[41].

[36]Emine Tahsin, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 45.
[37] Jovanovic, **a.g.e.,** s. 39.
[38] Tibor Scitossky**, Economic Theory and Western European Integration,** Stanford University Press, 1958, s. 124.
[39] Balassa, **a.g.e**., s. 118.
[40]Manisalı, **a.g.e.,** s. 5.
[41] Tahsin, **a.g.e.,** s. 48.

Bu çalışmada, farklı başlıklar altında gruplandırılmış olan dinamik etkilere ekonomik entegrasyonlar teorisi çerçevesinde yapılan çalışmalar ışığında yer verilmeye çalışılacaktır.

1.2.2.1.Rekabet Etkisi

Gümrük birliğinin kurulması ile birlikte gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamaların kaldırılması sonucu birlik içindeki üreticiler arasında bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Bu rekabet ortamı en iyi üretim teknolojilerini kullanan firmalar için büyük bir avantaj olmakla beraber düşük verimlilik ve eski teknoloji ile üretim yapan firmaların pazardan çekilmesine yol açmaktadır.

Gümrük birliğinin rekabet etkisi iki kanalla ortaya çıkar. Birincisi, gümrük birliğinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırması sonucu rekabetin artmasıdır. Piyasalarda serbest giriş koşuluna bağlı olarak endüstrideki firma sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabet nedeniyle daha etkin üretim yöntemleri kullanılmaktadır. Bu sayede maliyetlerde düşüşle birlikte ürün kalitelerinde iyileşme beklenmektedir. İkincisi ise, gümrük birliğinin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticareti artırmasıyla rekabetin artmasıdır[42].

1.2.2.2.Ölçek Ekonomileri Etkisi

Firmaların büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar, maliyetlerin düşürülmesi, verimlilik ve üretimin artması ve bunun sağladığı tasarrufların yarattığı olumlu sonuçlara "ölçek ekonomileri" etkileri denmektedir. İş bölümü ve uzmanlaşma,

[42] E. Yıldırım, C. Dura, "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:28, 2007, s. 6.

büyüklükten kaynaklanan makine ve donanım bolluğu, elde edilen yeni satış artırma teknikleri ve kazanılan yeni pazarlar ölçek ekonomileri yaratmaktadır[43].

Gümrük birliğinin kurulması ile yurtiçi üreticilerin daha büyük bir pazar için üretim yapmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle gümrük birliğinin yurtiçinde üretilen malların birlik piyasalarına girişini kolaylaştırması, yerli firmaların atıl kapasitelerini kullanmalarına veya kapasite artırımına gitmelerine yol açacaktır[44].

1.2.2.3.Dışsal Ekonomiler Etkisi

Genel anlamda dışsal ekonomi, bir üreticinin diğer üreticiye yapmış olduğu karşılıksız yarar ya da kayıplar şeklinde tanımlanabilir. Kitlesel üretim karşısında endüstriye hammadde sağlayan işletmeler ileri teknoloji ve büyük ölçekli üretim yöntemlerini kullanmaya başlarlar. Bu ise hammadde ve ara malların bollaşmasına, kalitenin yükselmesine ve fiyatların ucuzlamasına neden olur[45].

Verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu sonuçlar doğuran dışsal ekonomiler, ekonomik entegrasyonlardan beklenen en önemli dinamik yararlardan biridir. Piyasanın büyümesi, sanayinin genişlemesi, nitelikli iş gücü ve yetişmiş eleman sağlanması ve teknolojik bilginin yayılması gibi tüm endüstrinin yararlanabileceği olumlu bir ortam dışsal ekonomiler sayesinde ortaya çıkmaktadır.

[43] Uyar, **a.g.e.,** s. 14.
[44] Yıldırım, Dura, **a.g.e.,** s. 7.
[45] Uyar, **a.g.e.,** s. 15.

1.2.2.4.Yatırımları Teşvik Etkisi

Gümrük Birliği, kaynak etkinliğini dolayısıyla milli geliri yükseltir. Milli gelirdeki büyüme de tasarruf ve yatırımları artırır. Gümrük birliği, tarifelerin yeniden yükselmeyeceği konusunda iş adamlarına güven sağlayarak yatırımların riskini azaltıp karlılığı yükseltirken; piyasa hacminin genişlemesine, birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesine neden olur. Birlik içinde yatırımların ve buna bağlı olarak rekabetin artması, bölge içinde kaynakların daha iyi kullanılmasına yol açar. Bu da verimliliği ve refahı yükseltici bir faktördür. Ölçek ekonomilerinden yararlanılması, yoğunlaşan rekabet ve belirsizliklerin azalması, yatırımları artırıcı etki yapacaktır[46].

1.2.2.5.Teknolojik İlerleme Etkisi

Gümrük birlikleri, üye ülkelerin teknolojik ilerleme hızlarını yükseltir. Gümrük birliği teknolojik ilerlemeyi üç farklı yolla gerçekleştirebilir. Birincisi, artan rekabetin yurtiçi firmaları daha etkin çalışma yöntemlerini bulmaya zorlaması ve böylece yurtiçi firmaların ar-ge yatırımlarını artırarak teknolojik ilerlemeye neden olmasıdır. İkincisi, daha büyük bir pazarla karşılaşan yurtiçi firmaların üretim ölçeklerinin büyümesi ve ar-ge yatırımlarına daha fazla pay ayırmalarıdır. Sonuncusu ise gümrük birliğinden dolayı artan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği teknolojiler, üye ülkedeki teknoloji düzeyinden daha yüksek düzeyli olduğunda ortaya çıkar[47].

Teknolojik ilerleme, üretim yöntemlerini geliştirerek daha düşük maliyet ile daha fazla ürünün üretilmesine olanak sağlamakta ve dolayısıyla ekonomiyi olumlu yönde etkileyerek refaha katkıda bulunmaktadır.

---

[46] **A.e**., s. 9.
[47] Yıldırım, Dura, **a.g.e**., s.148.

Ekonomik entegrasyonda meydana gelen dışsal ekonomiler ve rekabet artışları gibi etkiler, sermaye yoğun tekniklerin kullanımını zorunlu hale getirirken, diğer yandan da araştırma ve geliştirme faaliyetlerini teşvik ederek teknolojik gelişmenin hızlanmasına katkı sağlanmaktadır.

1.3.Gümrük Birliği Sonucu Ortaya Çıkan Teoriler

1.3.1.İkinci En İyi Teorisi

Tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en üst düzeye çıkartması bakımından en iyi politikadır; o bakımdan bu politikalara "birinci en iyi" de denebilir. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi, özel maliyet-sosyal maliyet (ve özel fayda-sosyal fayda) arasında bir farkın bulunmamasıdır. Diğer bir deyişle, piyasa fiyatları, bir mal veya hizmet üretiminin hem onu üreten özel kişilere, hem de topluma olan maliyetini (ve sağladığı faydayı) gösterir, bunların arasında bir sapma söz konusu değildir. Birinci en iyinin gerçekleştirilemediği durumlarda tam rekabet sapmalarını dengeleyecek yeni müdahalelerin alınması ikinci en iyi politikaları oluşturur[48].

Hükümetlerin serbest piyasa mekanizmalarını engelleyecek herhangi bir müdahalede bulunmamaları birinci en iyi politikadır. Ancak bu varsayım çoğu kez gerçeklere ters düşer. Çünkü gerçek hayatta özel monopoller, hükümet müdahaleleri veya üretimdeki dışsallıklar nedeniyle özel maliyet ve sosyal maliyet (ve özel fayda-sosyal fayda) eşitliği sağlanamamaktadır. Bu sebeple piyasayı dengelemek için müdahaleci önlemlerin kullanılması ikinci en iyi politika olmaktadır[49].

[48] Uysal**, a.g.e.,** s. 17.
[49] **A.e**., s. 19.

1.3.2.Kutuplaşma Teorisi

Gunnar Myrdal tarafından ortaya atılan Kutuplaşma Teorisi, farklı gelişme düzeyinde bulunan ülkelerin bir ekonomik entegrasyona dahil olmaları durumunda ülkeler arasındaki gelişme farkının gelişmekte olan ülkeler aleyhine artmasıdır[50]. Myrdal'a göre bu durumun sebebi kaynakların etkin dağılımının sağlanamayacağıdır.

Kutuplaşma teorisine göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, mal ve faktör hareketliliğinin serbest olduğu bir entegrasyonda, gelişmekte olan ülkeler adına iki sakınca bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerdeki sanayinin gelişmiş ülke sanayileri ile rekabet edecek düzeye ulaşmamış olmasıdır. Bir diğer sakınca ise, gelişmekte olan ülkelerden sermaye ve emeğin daha yüksek gelirler dolayısıyla gelişmiş ülkelere doğru hareket edeceği görüşüdür. Her iki durumda da gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme çabaları ve üretim şartları olumsuz şekilde etkilenecektir[51].

Gülten Kazgan'a göre Myrdal'ın analizi şu temellere dayanmaktadır[52]:

"Piyasa ekonomisinin, bir ülkenin çeşitli bölgelerinin gelişme sürecindeki etkisi, bölgeler arasındaki eşitsizlikleri artırmak yönündedir. Tarihsel ve tabii nedenlerle, ülkenin bir bölgesinde üretim fonksiyonları daha elverişli ise, bu bölge, sınai mamuller gibi gelir elastikiyeti daha yüksek mallar üretebilir. Gelir artışlarından, daha düşük gelir elastikiyeti olan tarımsal ürünleri yetiştiren bölgelere oranla daha fazla yararlanır; ülke içinde mübadele hadleri, bu bölgenin lehine döner. Üretim fonksiyonlarının elverişliği ve lehe dönen iç mübadele hadleri etkisiyle, bu bölgeler kapitali de, vasıflı ve etkinliği yüksek emeği de

[50] Gunnar Myrdal, **Economic Theory and Under-Developed Regions**, London, Methuen, 1957, s. 13.
[51] **A.e.,** s. 17.
[52] Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, 13. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008, s. 274.

kendilerine çeker. Ülkenin diğer bölgesi ise, kapitali ve genç, etkin işgücünü kaybeder; mübadele hadleri aleyhine döner. Bu etkenler dolayısıyla, "fakir bölgenin fakir kalması" olgusu ile karşılaşılır".

Myrdal'a göre, az gelişmiş ülkeler dış ticarete açıldıkları andan itibaren, ülke içindeki bu ikili yapı dış ticaretin etkileriyle daha da şiddetlenecektir. Çünkü gelişme olanakları olan bölge, dış ticaretin etkisiyle daha da gelişmiş; karşılaştırmalı üstünlüklerinden de yararlanarak, dış ticaret yolu ile geliri artmıştır. Oysa fakir bölgede dış ticaret, ayrıca küçük sanayinin, el sanatlarının rekabete dayanamayarak çökmesi sonucunu vermiştir; ülkenin bu iki bölgesi arasındaki gelir farkları şiddetlenmiştir. Myrdal'a göre bu şiddetli farklar, iktisadi kalkınmayı önlemektedir. Kazgan'a göre, az gelişmiş ülkelerdeki üretim yapısı, karşılaştırmalı üstünlüğe göre ihtisaslaşmayı değil, dış ticaretin, sömürgeciliğin bu ülkelerde, sanayileşmeyi engellemiş olmasının etkilerini yansıtmaktadır[53].

Myrdal'ın tezi, serbest dış ticaret ve sömürgeciliğin, az gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilediğidir. Bu olumsuz yapı ise kalkınmayı önlemektedir. Erik S. Reinert Myrdal'ın zengin ülkelerin daha zengin, fakir ülkelerin ise daha fakir olacağı tezini 1990'lara kadar başarılı bir öngörü olarak görürken Samuelson'un tezinin biraz daha geçerliliğini yitirdiğini iddia etmiştir[54].

Singer, Myrdal'la aynı sonuca, konuyu, az gelişmiş ülkelerde yapılan yabancı yatırımların gelişmiş ülkelere faydaları ve az gelişmiş ülkelere zararları açısından inceleyerek varmıştır. Buna göre, az gelişmiş ülkelerin ikili yapısı, bir yanda ihracat için üretim yapan verimliliği yüksek ihracat kesimi, bir yanda, iç piyasa için üretim yapan verimliliği düşük üretim kesimleriyle belirmektedir. Verimliliği yüksek ihracat kesimi, gerçekte, gelişmiş kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelerde yaptıkları

[53] **A.e**., s. 255.

[54] Erik Reinert, "Increasing Poverty In A Globalized World: Marshall Plans and Morgenthau Plans A Mechanism of Polarization of World Incomes", Ha-Joon Chang (Ed.), **Rethinking Development Economics,** London: Anthem Pres, 2003, s.457.

yatırımların sonucudur. Fakat bu yatırımlar, hiçbir zaman az gelişmiş ülke ekonomisinin bir parçası olamamış, gelişmiş ekonomilerin, denizaşırı ülkelerde tamamlayıcı bir uzantısı niteliğine bürünmüş; üretimleri kendi amaçlarına yönelmiştir[55].

Yabancı yatırımların az gelişmiş ülkelere hiçbir fayda sağlamadığı ve asıl gelir artırıcı etkilerini gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerde gösterdiği bir tarafa, Singer'e göre, iktisadi kalkınmanın temel ilkeleri açısından genel ilkeleri de olumsuz, zararlı olmuştur. Yabancı yatırımların yöneldiği ihracat kesiminde verimlilik yerli üretim kesimlerinden daha yüksek olsa da, bu zarar yine söz konusudur. Nedenine gelince; yabancı yatırımlar bu ülkeleri hammadde, bazı gıda maddeleri alanlarında ileri bir ihtisaslaşmaya götürmüştür. Eğer bunlar olmasaydı gelişebilecek olan yerli sanayinin kurulmasını engellemiştir. Sanayinin asıl önemlisi ise, birçok iktisatçının kanısının aksine, ne hemen geliri artırması ne de en yakın sosyal faydasındandır; asıl faydası genel eğitim düzeyini yükseltmesi, yaşama düzenini değiştirmesi, yaratıcılığı artırması, teknik bilgi birikimine yol açmasıdır. İşte, yabancı yatırımcılar, bu yönden az gelişmiş ülkeler için faydalı değil zararlı olmuştur[56].

Gelişmekte olan ülkeler entegrasyonu sanayileşmenin başlaması için bir araç olarak görürken, gelişmiş ülkeler entegrasyonu, hem ulaşılan gelişme düzeyini koruma ve artırmak aracı olarak da görmektedirler[57].

Ekonomik entegrasyona dahil olan ülkeler arasında, faaliyetlerin yoğunlaştığı ülkeler veya ülke içinde bölgeler oluşabilmektedir. Piyasadaki eğilimler bu tür alt bölgelerin oluşmasına az gelişmiş ülkelerde elverişlidir. Bu da entegrasyondan bazı bölgelerin

[55] Sinem Gaytancıoğlu, Kutuplaşma Teorisinin Entegrasyonlar Üzerinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 26.
[56] **A.e**., s. 27.
[57] Ertürk, **a.g.e.,** s. 61.

veya ülkelerin daha kazançlı çıkmasına yol açacaktır. Bunu Myrdal, geri bırakma etkisi (backward effect) ile ifade etmektedir[58].

Bu etkinin ortaya çıkması şu şekilde açıklanmaktadır: Piyasa güçleri iktisadi bakımdan cazip bölgelere yönelerek buralarda kaynakların birikimini sağlayacaktır. Bu durumda diğer ülkelerin kalifiye işgücü ve sermayesi söz konusu bölgeye kaymaktadır. Bölge ticarette ve kalkınmada diğerlerine göre daha fazla gelişir. Bu durum entegrasyonun içindeki eşitsizlikleri gittikçe artırır[59].

Kaynakların belirli merkezlerde toplanmasıyla ortaya çıkabilecek geri bırakma etkisi karşısında yayılma etkisi (spread effect) söz konusu olabilir. Gelişen bölgenin hammadde ihtiyacı, bölgeyi diğer bölgelerle ticari ilişkiler içerisine sokar ve o bölgelerde yeterli işgücü varsa, tüketim malları sanayilerinin bu bölgelerde kurulması sağlanır[60].

Myrdal, kutuplaşma teorisini geliştirirken, uluslararası eşitsizlikleri göz önünde tutmuş ve teorisinin merkezine oturtmuştur. Myrdal'a göre ekonomik olarak "gelişmiş" kabul edilen ülkelerde yüksek seviyede kalkınma görülmektedir. Bu eşitsizliğin giderek artması ise birliğin uzun dönemde korunmasını güçleştirebilmektedir.

[58] Myrdal, **a.g.e**., s.20.
[59] Ertürk, **a.g.e**., s. 62.
[60] Myrdal, **a.g.e**., s.21.

2. BÖLÜM: PARASAL BİRLİK VE AVRUPA PARA BİRLİĞİ

2.1.Parasal Birlik Teorisi

Parasal birlik genel olarak; bir grup ülkenin ulusal paralarının değerini sabit kurlar üzerinden birbirine bağladıkları ve birlik dışındaki ülkelere karşı paralarını serbestçe dalgalandırdıkları sistemdir. Parasal birlik süreci içersinde, üye ülkeler arasında sabit döviz kurlarının ve konvertibilitenin tam anlamıyla sağlanması, sermaye hareketlerine konan sınırlamaların ortadan kaldırılması ve ulusal paraların birbirlerine çevrilmesinde her türlü işlem maliyetinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Böylece bir parasal birlik süreci, döviz kuru birliğinden başlayıp tek paraya kadar uzanan tüm aşamaları kapsar[61].

2.1.1.Parasal Birliğin Kapsamı

Parasal birlik, bir grup ülkenin ulusal paralarının değerini sabit kurlar üzerinden birbirlerine bağladıkları ve birlik dışındaki ülkelere karşı paralarını serbestçe dalgalandırdıkları bir sistemdir. Üye ülkelerin döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerine konan tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini, konvertibilitenin korunacağı konusunda tam bir güvencenin sağlanmasını ve milli paraların birbirine çevrilmesinde her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasını gerektirir[62].

Birlik içinde tam konvertibilitenin sağlanması, parasal birliğin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için öncelik taşımaktadır. Tam konvertibilitenin sağlanması ile birlik

[61] İKV Yayınları, Avrupa Birliğinde Ekonomik ve Parasal Birlik ve Türkiye, No:163, Ekim 2000, İstanbul, s. 3.

[62] Rıdvan Karluk, Özgür Tonus, "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği"**, Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı:1-2, Eskişehir, 1998, s. 3.

içinde ortak döviz rezervleri fonu ve borç tasfiye sisteminin işlemesi mümkün olabilmektedir. Ayrıca, döviz kuru kısıtlamaları olmamalıdır. Birlikte, ülkelerden birinin veya birkaçının devamlı ödemeler bilançosu açığı vermesi ve bu açığın diğer üyeler tarafından finanse edilmesinin, birliğin geleceğini tehlikeye atacağı sebebiyle birlik üyesi ülkelerin izlemiş oldukları para ve maliye politikaları arasında mutlaka bir koordinasyonun sağlanmış olması gerekir[63].

2.1.2.Parasal Birliğin Aşamaları

Parasal birliğin oluşabilmesi için birbirini takip eden çeşitli aşamalar gerekli olmaktadır. Bu aşamalar, döviz kuru birliğinin sağlanması, paranın tam konvertibilitesinin oluşması, iktisat politikalarının eşgüdümlü olması, ortak rezerv yönetimi ve tek merkez bankasının varlığı ve tek para kullanılması şeklinde incelenmektedir.

2.1.2.1.Döviz Kuru Birliği

Döviz kuru birliğinin oluşturulması, ülkeler arasında parasal birliğin oluşturulması sürecinde öncelikli olarak yer almaktadır. Burada, üye ülkelerin ulusal paraları, ya ülke paralarından oluşan bir sepet veya tek bir ülke parası esas alınarak belirlenen sabit bir pariteyle birbirlerine bağlanırlar. Döviz kuru birliği sağlanırken ülkeler arasında ortak bir merkez bankası ve ortak olarak kullanılan bir rezerv bulunmamaktadır. Bu nedenle de birliğe ”sözde döviz kuru birliği” de denilmektedir[64].

[63] **A.e.,** s. 4.

[64] Özgür Tonus, ”Avrupa Birliği’nde Parasal Birlik ve Birlik Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Reel Döviz Kurlarının Analizi”, **Doktora Tezi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000, s. 6.

Sözde Döviz Birliği tanımı Corden'in bir tanımıdır ve döviz kuru birliğini bu şekilde tanımlamasının sebebi; böyle bir birlikte ortaya çıkabilecek sorunlar karşısında birliğin sürekliliğinin tehlikede olmasıdır. Corden'in kastettiği sorunlar ise şu şekilde ifade edilebilir: Sözde döviz kuru birliğinde, ortak bir rezerv yoktur. Üye ülkeler bir ülkenin parasını hesap birim olarak kullanmak üzere referans para olarak kabul edebilirler veya yeni bir para birimi yaratabilirler. Ayrıca bu birlikte para ve maliye politikalarının eşgüdüm zorunluluğu yoktur. Bu da ülkelerin dış dengelerini sağlamak amacıyla bağımsız olarak uygulayacakları para ve maliye politikaları ile döviz rezervlerini korumaya çalışacaklardır. Bu sebeple ülkelerin çıkar çatışmalarından doğan bir uyumsuzluk sorunu meydana gelecektir ve bunun yanında merkezi bir örgüte duyulan gereksinim ortadan kalkacaktır. Ayrıca döviz kuru birliği tam konvertibiliteyi ve ulusal paralar arasındaki işlem maliyetlerini de ortadan kaldırmaz. Parasal birlikte önemli olan döviz kuru riskinin ortadan kaldırılmasıdır. Corden, döviz kuru birliğinin parasal birliğin bütün aşamalarını kapsamadığı için, sözde döviz kuru birliği olarak ifade etmiştir[65].

2.1.2.2.Tam Konvertibilite

Parasal birliğin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için birlik içinde tam konvertibilitenin sağlanmış olması gerekmektedir. Konvertibilite, bir ülke parasının, döviz piyasasında serbestçe öteki ülke paralarına dönüştürülebilme özelliğine sahip olmasını ifade eder. Daha detaylı olarak ifade etmek gerekirse, serbestçe döviz işlemi yapabilme hakkının bulunması ve döviz fonlarının ihraç ve ithalinin serbest olmasıdır[66].

Paranın tam konvertibilitesinin sağlanmış olması, parasal birliğin bir diğer aşaması olan kredi mekanizması ve borç tasfiye sisteminin işleyebilmesi için zorunluluk

[65] Okan H. Aktan, **Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi**, H.Ü. İİBF Yayınları, No:4, Ankara, 1983, s. 16.
[66] Seyidoğlu, **a.g.e.,** s. 371.

taşımaktadır. Üye ülkeler, ödemeler dengesinde sorun yaşayan birliğe üye diğer ülkelere borç tasfiye sistemi ve kredi mekanizması ile yardımcı olurlar. Bu sebeple birlik içinde döviz kuru kısıtlamasının ve müdahalelerin olmaması gerekmektedir.[67].

2.1.2.3.Kredi mekanizması ve Borç Tasfiye Sistemi

Para birliğinde, birliğe üye ülkelerin ödemeler dengesinde yaşanabilecek sorunların giderilebilmesi için bir borç tasfiye sistemi ve kredi mekanizması kurulması gerekmektedir. Bu sayede, ödemeler dengesi fazla veren ülkelerin döviz rezervlerinin bir kısmı ile ortak bir fon oluşturulabilir ve açık veren ülkelerin paritelerini korumalarına yardımcı olabilirler[68].

2.1.2.4.İktisat Politikalarının Eşgüdümü

Para Birliğine üye ülkelerden birinin veya birkaçının kronik ödemeler dengesi açığı vermesi, bu açığı finanse etmek zorunda olan ülkeler açısından bir süre sonra sorunlar doğurabilmektedir. Bu durum, bir anlamda ödemeler dengesi fazla veren ülkelerin cezalandırılması olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle birlik içerisinde sağlanan döviz kuru istikrarının sürdürülebilmesi için üye ülkelerin ekonomi politikalarının eşgüdümü gereklidir.

Söz konusu politikaların eşgüdümü birlik üyesi ülkelerin ekonomi, maliye bakanlarının ve merkez bankası başkanlarının düzenli olarak ve belirli aralıklarla bir araya gelip, fikir mübadelelerinde bulunarak, üye ülkelerin kendi durumları ile ilgili uygulamaları gereken iktisat politikalarının belirlenmesi şeklinde gerçekleştirilebilir[69]. Bu toplantıların sonucu olarak da belirlenen iktisat politikaları

[67] Aktan, **a.g.e**., s.18
[68] **A.e.,** s.17.
[69] **A.e**., s.18.

ve alınan kararlar bir sonraki aşama olan "ortak rezerv yönetimi ve ortak merkez bankası" aşamasının da gerçekleşmesine de yardımcı olmaktadır.

Ekonomi politikalarının eşgüdümünün sağlanması, parasal birliğin daha sonraki aşamalarına geçiş için gerekli görülmektedir. Ekonomi politikalarında sağlanacak bir eşgüdüm, tek merkez bankası ve tek paraya geçişin temel şartlarından biridir.

2.1.2.5.Ortak Rezerv Yönetimi ve Ortak Merkez Bankası

Parasal birliğin bu aşaması ile gerçek döviz kuru birliğine geçiş başlar. Kurulacak bir ortak merkez bankası ile üye ülkelerin döviz rezervlerinin tamamı bir fonda toplanır ve bu fondaki kaynak ile döviz piyasalarına müdahale edilerek kurların sabit kalması sağlanır[70].

Ortak merkez bankasının, üye ülkelerin para kurları arasındaki sabit ilişkiyi sürdürebilmek amacıyla, döviz piyasalarına doğrudan müdahalelerde bulunma ve referans paranın değerini üçüncü ülkeler karşısında belirleme yetkisine sahip olması gerekir. Çünkü referans paranın dış değerinde meydana gelen değişmeler karşısında, üye ülke paralarının değerinin bir bütün olarak dış para birimine karşı ayarlanması görevini de bu kurum üstlenecektir[71].

Ortak rezerv fonunun özelliği ise, üye ülkelerin döviz rezervlerinin tamamının bu fonda toplanmasıdır. Birlik üyesi ülkeler arasındaki kurların sabit tutulması ve ödemeler dengesinde açık veren ülkelere yapılacak yardımlar bu fonun aracılığıyla sağlanır. Ortak rezerv fonunun faydası ülkelerin birlik içerisinde sahip olmaları gereken rezervlerden daha küçük boyutta rezerv tutma olanağına sahip olmalarını sağlamasıdır. Bu şekilde bir tasarruf sağlanması amaçlanır.

[70] Tonus, **a.g.e.,** s. 8.
[71] Aktan, **a.g.e**., s. 19.

2.1.2.6.Ortak Para Birimi

Parasal birliğin son aşamasında ise bölgenin tek merkez bankasının dolaşıma sürdüğü ortak bir para birimi, ulusal paraların yerine kullanılır[72]. Parasal birliğin diğer aşamaları sağlanmış olsa dahi, parasal bütünleşmenin tamamlanmış olması için ortak bir para biriminin kullanılıyor olması gerekmektedir.

Ortak para biriminin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, birliğe üye ülkelerin ulusal paralarının birbirine çevriminden doğan maliyetler bütünüyle ortadan kalkmaktadır. Bunun yanında mal ve hizmetlerin fiyatları tek para ile ifade edileceğinden, pazar içinde rekabet artacak ve uluslararası para piyasaları tek paradan etkilenecektir.

2.1.3.Optimum Para Sahası Teorisi

Optimum para sahası (OPS) teorisi ilk olarak Robert Mundell'in, 1961 yılında yayınlanan temel çalışmasında[73] yer almıştır. Daha sonra Mc Kinnon (1963)[74] ve Kenen (1969)[75] tarafın teorik temelleri ortaya konulan optimum para sahası (OPS) teorisi, Avrupa Para Birliği uygulamasıyla ile birlikte öncelikli bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle çalışmada önce optimum para sahaları teorisi açıklanmaya çalışılmış, daha sonra da optimum para sahası oluşturabilmenin koşulları incelenmiştir.

2.1.3.1.Optimum Para Sahası Teorisi Kapsamı

OPS teorisi temelde, bir grup ülkenin ulusal para birimlerinin değerini belirlenen kurlar üzerinden birbirine sabitlemesine ve üye ülkelerin para birimlerinin

[72] Vural F. Savaş, **Çağımızın Deneyi Euro**, İstanbul, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 91.
[73] A. Robert Mundell, "A Theory of Optimum Currency Areas''**, The American Economic Review,** No:11, 1961, s. 656.
[74] Robert Mc Kinnon, "Optimum Currency Areas", **American Economic Review**, No: 53, s. 719.
[75] B. Peter Kenen, **The Theory of Optimum Currency Areas**, Chicago University Press, 1969, s. 211.

değerlerinin birlik dışı ülkelerin para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakılması esasına dayanmaktadır[76].

Mundell'in makalesinde optimum para sahası, dar anlamda "ortak paranın faydalarının maliyetlerini aştığı saha", geniş anlamda ise "para birliğinin olumlu etkilerinin olumsuz etkilerinin farkını maksimize edecek saha büyüklüğü"[77] olarak tanımlanmıştır[78].

Optimallik başka bir açıdan ise şöyle tanımlanmaktadır: Eğer, ortak bir para sahası içerisinde para ve maliye politikaları ve birlik dışındaki ülkelere uygulanacak esnek döviz kuru sistemi ile ülkelerde tam istihdam ve ödemeler dengesi ve iç fiyatlarla istikrar sağlanıyor ise, bütün bu amaçların en düşük maliyetle gerçekleştirildiği bölge optimum para sahası olacaktır[79]. Bu tanımın Mundell'in ortaya koyduğu tanımdan farkı, OPS'yi belirlerken önceliğin ödemeler dengesini sağlama yerine fiyat istikrarına verilmiş olmasıdır[80].

Bir para birliğinde, birliğe dahil olan ülkelerin kendi aralarında sabit döviz kuru sisteminin, birlik dışındaki üçüncü ülkelerin paralarına karşı ise serbest döviz kuru sisteminin uygulanması iktisatçılar tarafından esnek kur- sabit kur sistemlerini karşılaştırılmasına yol açmıştır. Sabit kur sisteminin uluslararası ticareti geliştiren ve ekonomik bütünleşmeyi kolaylaştıran avantajları savunulurken; esnek kur sisteminin ülkelere ekonomi politikalarında ek bir serbesti sağlayacağı ve ülkeler arası farklı ekonomik trendlerin veya farklı politika uygulamalarının dış ticarette ve ödemeler dengesinde yaratacağı müdahale gereğini ortadan kaldıracak ya da azaltacak avantajlar sağladığı üzerinde durulmuştur. Ancak ülkelerin coğrafi ve ekonomik büyüklüklerinden, bunların bölgeleri arasındaki ekonomik farklılıklardan ve

[76] Başak Tanınmış Yücememiş, **Parasal Birlik, Avrupa Merkez Bankası ve Türkiye'ye Yansımaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2005, s. 17.
[77] Mundell, **a.g.e**., s. 657.
[78] **A.e.,** s. 665.
[79] Kinnon, **a.g.e**., s.721.
[80] Tonus, **a.g.e**., s. 11.

ülkelerin farklı faktör mobilitelerine ve politika tercihlerine sahip olmalarından kaynaklanan mevcut asimetriler gözden uzak tutulmuştur[81].

.

2.1.3.2.Parasal Birliği Sağlamanın Koşulları

Optimum para sahası teorisi, esnek döviz kuru veya sabit döviz kuru tartışmalarından kaynaklanmakla beraber, temelde ortak para biriminin uygulanacağı bölgenin özellikleri üzerinde durmuştur. Buna göre belirli bir bölgede uygulanacak bir parasal birlik için gerekli bir takım koşullar mevcuttur. Bu koşullar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

2.1.3.2.1.Üye Ülkelerin Sık ve Büyük Ölçekli Asimetrik Şoklarla Karşılaşmaması

Asimetrik şok, negatif veya pozitif olsun, bir ülkeye göre diğer ülkeyi ya da bölgeyi orantısız şekilde etkileyen şoktur. OPS teorisi, ekonomilerin bu asimetrik şoklara olan reaksiyonu ve uygulanacak ortak politika ile ilgilidir.

Parasal birliğe üye ülkelerin benzer üretim yapılarına ve simetrik dalgalanmaya sahip olmaları gereklidir. Bu koşul, ortak politikaların etkinliğini artırabilmek için geçerlidir. Asimetrik dalgalanmalarda, uygulanan ortak para politikası parasal birliğe üye ülkelerden bazıları için şokun atlatılmasına yardımcı olmayabilir. Benzer yapı ve simetrik konjonktürel hareketler hem üye ülkelerde makroekonomik değişkenlerin (faiz, enflasyon ve işsizlik oranları gibi) benzer seviyelere ulaştırılmasını hem de uygulanmakta olan ekonomi politikasının her ülkede benzer olmasını sağlayacaktır[82].

[81] Aktan, **a.g.e**., s. 34.
[82] Tonus, **a.g.e.,** s. 12.

Ülkelerin benzer yapı ve simetrik dalgalanmalara sahip olması beraberinde enflasyon, faiz ve işsizlik gibi makro ekonomik değişkenlerin de benzer yapıda olmasını sağlayacak ve uygulanmakta olan politikanın her ülkede benzer etki göstermesine neden olacaktır. Ülkelerin enflasyon oranlarının birbirine yakın olması gerekliliği ilk olarak Haberler(1970) ve Fleming(1971) tarafından öne sürülmüştür. Farklı enflasyon oranları olan ülkeler buna bağlı olarak işsizlik oranlarında da farklılık yaşayacak ve parasal birliğe dahil olmaları sebebiyle ortak bir politika uygulamaları durumunda ülkelerin daha yüksek enflasyon ve işsizlik oranları ile karşılaşmalarına sebep olacaktır[83].

İki ülkede farklı iki sektörün ürünlerinin üretilmesi durumunda – bu sektörler A sektörü ve B sektörü olsun- tüketici tercihlerindeki bir değişiklik sonucu A sektörü talebinin artıp B sektörü talebinin azalması asimetrik bir şok yaratacaktır. A sektöründe talep fazlası yaşanırken B sektöründe arz fazlası yaşanacaktır. Mundell'in asimetrik şoklarla ilgili bu analizinde; "Tek ülke-tek sektör" modeli benimsenmiş, fiyat seviyelerinin ve nominal ücretlerin esnek, işgücünün hareketsiz, ödemeler dengesinin ve tam istihdamın olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım altında A sektörü ürünlerinin fiyatları artarken, B sektörü ürünlerinin fiyatı düşecektir. Bu iki ülke parasal birliğe üye olduğunda ise, parasal birliğe üye ülkelerin ortak politika uygulamaları koşulu sebebiyle; merkez bankası politika uygulamakta bir ikilem yaşayacak ve bir ülkede enflasyonla mücadele ederken diğer ülkede artan işsizlik sorunu ile ilgilenecektir[84]. Yukarıda açıklanan örnekteki ikilemin çözümü ise üretim faktörleri hareketliliği ile sağlanacaktır.

[83] Aktan, **a.g.e**., s. 43.
[84] Yücememiş, **a.g.e.**, s. 17.

2.1.3.2.2.Üyeler Arasında Üretim Faktörleri Hareketliliğinin Tam Olarak Sağlanması

OPS'nin sağlanabilmesi ve başarılı olabilmesi için öncelikli olarak üye ülkeler arasında üretim faktörleri hareketliliğinin tam olması gerekir. Burada esas olarak, üretim faktörleri içerisinde işgücü faktörünün üzerinde durulmaktadır. İşgücü hareketliliği, asimetrik şoklara maruz kalan ülkelerdeki çalışanların diğer bir ülkede çalışabilme özgürlüğüne sahip olabilmeleri olarak açıklanmaktadır[85].

Para sahasının optimal olmasının en önemli göstergesi; üretim faktörleri hareketliliğinin yüksek olması, işgücünün serbestçe dolaşımı, fiyat ve ücretlerin esnek olması olarak ifade edilmektedir.

Mundell'e göre aralarında yüksek derecede faktör hareketliliği bulunan ülkeler kendi aralarında sabit döviz kuru rejimini benimseyerek, tek bir para birimi kullanmalıdırlar. Böylece ortaya çıkacak şoklarda faktör hareketliliği yardımı ile denge durumuna geçeceklerdir. Eğer faktör hareketliliği bulunmuyorsa ülkeler esnek kur rejimini benimseyerek döviz kuru müdahalesiyle dengeyi sağlayacaklardır[86].

Ancak Mundell'in OPS Teorisi çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Bir ülkenin iç ve dış dengesinin sağlanabilmesinde, üretim faktörleri hareketliliğinin hangi koşullara sahip olması gerektiği açıklanmamıştır. Örneğin, faktör hareketliliği incelenirken üzerinde durulan işgücü hareketliliği; üretim faktörlerinin homojenliği, teknolojik gelişmelerden etkilenen faktör yoğunlukları, üretim faktörlerinin doğrusallık derecesi gibi unsurları doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, Mundell'in analizlerinde, üretim faktörlerinden yalnızca işgücü hareketliliği üzerinde durulması, sermayenin hareketliliğine değinilmemesi ayrı bir eleştiri konusu olmuştur.. Bütün bu

[85] **A.e**., s.19.
[86]**A.e.,** s. 20.

eksikliklere ek olarak, işgücü hareketliliğinin maliyeti ve yapısal nedenlerden kaynaklanan işgücü göçü gibi faktörler de ülkenin iç ve dış dengeyi sağlamasını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle de işgücü hareketliliği tek başına parasal birliğin düzgün bir şekilde işlemesinde yeterli olmaz[87].

2.1.3.2.3.İhracatta Ürün Çeşitliliğinin Olması

OPS teorisine ürün çeşitliliği kavramını getiren Kenen, optimal para sahası tanımlanırken, bir bölge içerisinde mal ve hizmet çeşitliliği derecesini bir diğer kriter olarak geliştirmiştir. Kenen, esnek kur – sabit kur tartışmasını üretim çeşitliliği faktörü açısından değerlendirmektedir. Kenen, Mc Kinnon ve Mundell'den farklı olarak, iki ülkenin farklı bölgelerinin veya bir ülke içinde ayrı bölgelerin bir para bölgesi oluşturması görüşüne karşı çıkmakta, bu durumu ulusal ve ekonomik bütünlük açısından ele alarak ekonomilerde sabit kur sistemini mi yoksa esnek kur sistemini mi uygulamanın gerektiğini üretim çeşitliliği açısından değerlendirmektedir[88].

OPS Teorisi'ne göre ihracatta ürün çeşitliliği bulunmayan bir ülkenin sabit kur sistemi uygulamasından zararlı çıkacağı savunulmaktadır. Üretimde çeşitlilik sağlamış bir ülkenin ihracatının da çeşitlenmiş olacağı varsayımından hareketle, böyle bir ülkenin ticaret hadlerinin dış talepteki değişmelerden kaynaklanan ödemeler dengesi probleminden fazla etkilenmeyeceği ileri sürülmektedir. Kenen; böyle bir ülkede, talebi azalan bir malın ülke ihracatı içinde önemli bir paya sahip olmaması durumunda, toplam üretimin ve istihdamın küçük bir kısmını oluşturacağı için, dış şokun neden olacağı işsizliğin diğer sektörler tarafından absorbe edilerek sabit kur sistemi içerisinde ülkenin dengeye geleceğini savunmaktadır. Buna göre, çeşitlenmiş bir ürün yapısına sahip ülkelerde sabit kurun uygulanabileceğini, az gelişmiş ülkelerde ise çeşitlenmemiş bir yapı göstermeleri ve gelişmiş politika

[87] Aktan, **a.g.e.,** s. 37-38.
[88] **A.e**., s. 41.

araçlarına sahip olmamaları nedeniyle, döviz kurlarında daha sık değişmelere gerek duyulacağını belirtmektedir[89].

2.1.3.2.4.Üye Ülke Ekonomilerinin Dışa Açıklık Seviyesi

Optimal para sahasının oluşması için gerekli ölçütlerden biri de ekonominin dışa açıklığı konusudur. Açıklığı, bir ülkenin toplam üretimi içinde dış ticarete konu olan malların oranı olarak tanımlayan McKinnon'a göre, bir para sahasının optimum olmasını belirleyen faktör, para sahasına dahil olan ülkelerin ekonomilerinin dışa açıklık derecesine bağlıdır[90].

Dışa açık ve büyük ekonomilerde döviz kuru ayarlamaları sıklıkla başvurulan bir politika aracı olmadığından, genellikle sabit döviz kuru sistemi tercih edilmektedir. Bu ülkelerde fiyat ve faiz yapısının esnek olmaması ve sermayenin hareketliliğinin ve verimliliğinin yüksek olması iç ve dış dengeyi sağlamaya yardımcı olmaktadır. Ancak ekonomisi nispeten küçük ve ihracat gelirine dayalı ekonomiler döviz kuru ayarlamalarına daha sık başvurmaktadırlar[91].

Açık ekonomiye sahip ülkelerden oluşan ve sabit kur rejimini benimseyen bir parasal birlikte fiyat istikrarı sağlandığı anda para sahası optimumdur. Açık bir ekonomide, iç piyasa yabancı malların taleplerine ve arzına duyarlı olduğu için paranın değerlenmesi veya değer kaybetmesi hem ticareti hem de ticareti yapılamayan malların fiyat istikrarını etkileyecektir. Kapalı ekonomilerde ise, esnek döviz kuru sistemi uygulanırsa ve ülke parası değer kaybederse, yurtiçi fiyatları da bu durumdan daha az etkilenecektir. Özetle bir ülke ne kadar dışa açıksa döviz kurlarının da sabitleştirilmesi o kadar uygundur[92].

[89] A.e.. s. 42.
[90] McKinnon, a.g.e., s. 722.
[91] Tonus, **a.g.e**., s. 15.
[92] Yücememiş, **a.g.e**., s. 23.

2.1.4.Parasal Birliğe Katılmanın Üye Ülke Ekonomilerine Etkileri

Parasal birliğine katılmanın üye ülkelere iki yönlü etkisi bulunmaktadır. Bu durum OPS teorisinde döviz kuru belirsizliğinin ve dönüştürme maliyetlerinin ortadan kalkması sonucu yaratacağı mikro ekonomik etkinlik kazançları ile makroekonomi politikasının idare ve kontrolünde (ulusal düzeyde) kaybedilen para politikası ve döviz kuru politikası araçlarının yaratacağı istikrarsızlığın neden olacağı kayıpların değiş-tokuşunun incelediği şeklinde ifade edilmiştir.

2.1.4.1.Parasal Birliğin Olumlu Etkileri

Parasal Birliğe üye olmanın olumlu etkileri şu şekilde sıralanabilir[93]**:**

• Döviz rezervlerinde tasarruf

• Döviz kuru risklerinin ortadan kalkması

• İşlem maliyetlerinin ortadan kalkması

• Döviz kuru istikrarı ile fiyat mekanizmasında istikrarın sağlanması.

2.1.4.2.Parasal Birliğe Katılmanın Olumsuz Etkileri

Parasal birliğe üye olmak sağladığı avantajların yanında, ülkeleri çeşitli maliyetlerle de karşı karşıya bırakmaktadır. Bu maliyetler parasal birliğin olumsuz etkileri olarak şu şekilde sıralanabilir[94]:

• Bağımsız para politikası uygulamasının ortadan kalkması ve ulusal egemenliğin kaybedilmesi

• Talepteki değişmeler karşısında ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen sorunlar

[93] A.**e**., s. 26.
[94] **A.e**., s. 37.

• Ülkelerin enflasyon-işsizlik oranı hedeflerinin farklılığı

• Bölgeler arasındaki dengesizlikler.

2.2 Avrupa Para Birliği

Avrupa Para Birliği, daha önce incelemiş olduğumuz parasal birliklerin en başarılı uygulamasıdır. Para birliği, AB bünyesinde (insanların, malların, hizmetlerin ve sermayenin herhangi bir kısıtlama olmaksızın hareket ettiği) tek para birimi alanıdır. Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) ile birlikte, katılımcı bütün AB Üyesi Ülkeler için tek bir para birimi (Euro) ve tek bir para politikası vardır. Bunun yanı sıra, ulusal ve ekonomik politikalar ülkelerin sorumluluğunda kalmaya devam etmektedir, ancak, bu politikalar ortak bir amaç ve yükümlülükler çerçevesi içinde şekillenmektedir.

Avrupa'da bütünleşme çabalarına ait süreç incelendiğinde, Avrupa Para Birliği (APB) kavramının 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmış bir kavram olduğu görülmektedir. Avrupa'nın tarihine bakıldığında, parasal birleşme düşüncesi, ekonomik bir proje olmasının yanı sıra politik bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.Avrupa Para Birliği'ne Geçiş Süreci

Avrupa Para Birliği, Avrupa'nın entegrasyonu ve kurlardaki istikrarın sağlanması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu amaçla çeşitli adımlar atılmış; ancak siyasi ve ekonomik bir takım engeller para birliğinin kurulmasını geciktirmiş.

Avrupa'da bütünleşme çabaları, 1951 yılında imzalanan Paris anlaşması ile altı Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, Belçika, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg) Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kurmalarıyla ortaya çıkmıştır. AKTÇ

Antlaşması'nın 1952 yılında yürürlüğe girmesinin ardından bu ülkeler demir-çelik ve kömür alanlarının yanı sıra diğer ekonomik faaliyetlerde de bütünleşme yolunu benimsemişlerdir. Bunu takip eden süreçte Roma Anlaşması 1957 yılında imzalanmış; Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ekonomik entegrasyon yolunda atılmış önemli bir adımdır. Bu sayede ekonomi politikalarının yaklaştırılması yoluyla bir ortak pazarın kurulması, ekonomik faaliyetlerin uyum içinde gelişmesi, dengeli ve sürekli bir gelişme sağlanması ve istikrarın sağlanması amaçlanmıştır[95].

Ekonomik ve parasal birliğe geçiş aşamaları yıllara bağlı olarak Tablo 2.1'de yer almıştır:

[95] Özay Özpençe, "Avrupa Parasal Birliği'nde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi", **TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı**, Yayın No: 2009/391, 2009, s. 77.

Tablo 2.1 Avrupa Para Birliği'ne Geçiş Süreci

1951	Altı Avrupa ülkesi arasında AKÇT anlaşması imzalandı,
1957	Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Anlaşması imzalandı.
1970	Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun geçiş süreci sona erdi, ortak dış ticaret politikası yürürlüğe girdi. Werner Raporu imzalandı.
1979	Ekonomik ve Parasal Birlik kurma yolunda ikinci deneme olarak Avrupa Para Sistemi kuruldu.
1989	Delors Raporu imzalandı.
1990	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin İlk Aşaması Başladı
1992	Tek para birimi ve ortak bir merkez bankası sistemine dayalı bir "ekonomik ve parasal birlik" kurulmasını öngören Maastricht Antlaşması imzalandı.
1994	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin İkinci Aşaması Başladı
1994	Avrupa Para Enstitüsü Kuruldu
1998	Avrupa Merkez Bankası Kuruldu
1999	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin Üçüncü Aşaması Başladı

Kaynak: Betül Kalay Kaya, Avrupa Para Birliği ve Türkiye'nin Borç yönetimi Politikası Üzerine Etkileri, SPK Yayın No:192, Ankara, 2006, s. 7-8.

2.2.1.1.Werner Raporu

1970 yılında üç aşamalı bir planla para birliğine geçişi açıklayan Werner Raporu kabul edildi. Ekonomik ve parasal birliğin tanımlaması, paraların konvertibilitesinden geri dönülmemesi ve paritelerin sabitlenmesi koşulları ile en

açık şekilde bu raporda yer almıştır. Werner Raporu'nun ekonomik ve parasal birlik için başlıca önerileri şu şekildedir[96]:

- ✓ Ekonomik ve parasal birlik, 1980 yılına kadarki 10 yıllık süre içerisinde aşamalı olarak gerçekleştirilecektir.
- ✓ Birliğe katılan tüm para birimlerinin tam konvertibilitesi sağlanacaktır. Ülke paralarının değerlerindeki dalgalanma marjları kaldırılacak ve kurlar geri döndürülemez şekilde sabitlenecektir. Tercihen, topluluğa ait tek para birimine geçilmelidir.
- ✓ Üye ülkelerin sermaye piyasaları ile ilgili olarak uygulayacağı politikaların koordinasyonu sağlanacaktır.
- ✓ Para ve kredi politikasıyla ilgili ulusal yetkilerin devredileceği bir merkez bankası ve ortak rezerv fonu kurulacaktır.

1971 yılında Bretton Woods anlaşmasının bozulması ve 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi bu planın gerçekleşmesini güçleştirmiştir.

2.2.1.2.Avrupa Para Sistemi

1979 yılında Ekonomik ve Parasal Birlik kurma yolunda ikinci deneme olarak Avrupa Para Sistemi (APS) kurulmuştur. APS'nin temel amacı ülkeler tarafından enflasyonun kontrol altına alınması ve parasal istikrarı sağlanması olmuştur. Bu amaçla, üye ülkelerin paralarından belli miktarlar içeren bir sepet ile değeri belirlenen ECU (European Currency Unit) para birimi olarak kabul edilmiştir. Aynı

[96] Pierre Werner, "Report to the Council and the Commission on the realization by stages of economic and monetary union In the Community", **Council-Commission of the European Communities**, 1970, s. 12.
http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documentation/chapter5/19701008en72realisationbystage.pdf

zamanda oluşturulan Döviz Kuru Mekanizması ile her ülkenin parası için merkezi bir ECU paritesi belirlenmiştir[97].

2.2.1.3.Delors Raporu

Avrupa'da parasal birlik kurma yolunda önemli bir başka adım olarak görülen Delors Raporu 1989 yılında kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors başkanlığında kurulan komitenin hazırladığı bu raporda, ekonomik birliğin parasal birlikle ilişkili olarak açıklarken, sınırlamasız bir ortak pazarın özelliklerini ve onun doğru bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan kurallarına değinilmiştir. Buna göre ekonomik birlik dört temel unsuru içermektedir[98]:

- ✓ Kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşabildiği tek pazar olmalıdır.
- ✓ Piyasa mekanizmasını kuvvetlendirmeye yönelik rekabet politikası uygulanmalı ve önlemler alınmalıdır.
- ✓ Yapısal değişimi ve bölgesel kalkınmayı amaçlayan ortak politikalar uygulanmalıdır.
- ✓ Bütçe politikaları konusunda bağlayıcı kuralları da içeren makro ekonomik politikaların koordinasyonu sağlanmalıdır.

Delors Raporu'nda benimsenen aşamaların tamamı, üye ülkeler arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle gerçekleştirilememiş; ülkeler arasında ortak bir tutum saptanabilmesi için daha sonra müzakereler yapılmış ve Maastricht Zirvesi'nde anlaşmaya varılmıştır.

---

[97] Ahmet Samsar, "Optimal Para Alanı Çerçevesinde Türkiye Analizi", **TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara, 2003, s.32.

[98] Jacques Delors, "Report on Economic and Monetary Union in the European Community", Committee For The Study of Economic and Monetary Union, 1989, s. 16.

2.2.1.4.Maastricht Antlaşması

Siyasi birlik ile birlikte ekonomik ve parasal birlik konusunda da yeni kararları kapsayan Maastricht Antlaşması 1992 tarihinde imzalanmıştır. 1993 yılında yürürlüğe giren antlaşma, ekonomik ve siyasi bütünleşmenin gerçekleştirilmesine yönelik en kapsamlı belge olarak görülmektedir.

Maastricht Antlaşması ile parasal birliğe aday üye ülkeler açısından bir takım kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlerin belirlenmesi ile amaçlanan, aday ülkelerin gerek yapısal olarak, gerekse makroekonomik göstergeler açısından birbirlerine yakınlaştırılmasıdır[99]. Bu kriterler aşağıdaki şekilde sıralanabilir[100]:

- ✓ Fiyat İstikrarı: üye ülkelerde 12 aylık enflasyon oranının (tüketici fiyatları bazında) en iyi performans gösteren üç üye ülke ortalamasından en fazla % 1.5 lik bir sapma göstermelidir.

- ✓ Hükümetlerin Finansal Durumda İstikrar: Normal şartlarda ülkelerin bütçe açıklarının GSYİH' ya oranı % 3 den fazla olmamalıdır. Kamu borçlarının GSYİH' ya oranı ise % 60 ı geçmemelidir.

- ✓ Ülke Parasının Dalgalanma Marjları İçerisinde Kalması: APS'de döviz kuru mekanizması ile belirlenen normal dalgalanma marjı içerisinde ülke parasının yer alması gerekir. Üye ülke herhangi bir spekülatif saldırı sonucunda, tek taraflı olarak parasını devalüe etmemelidir.

[99] Defne Ata, Serkan Silahşör, "Parasal Birlik, Avrupa Para Birliği ve Türkiye", Hazine Müsteşarlığı, 1999, s. 7.
[100] Karluk, Tonus, **a.g.e.**, s. 13.

- ✓ Faiz Oranları: 12 aylık dönem içerisinde üye ülkelerde uzun dönem faiz oranı, fiyat istikrarı bakımından en iyi performans gösteren üç üye ülkenin ortalamasından en fazla % 2 lik bir sapma göstermelidir.

Maastricht Antlaşması ile Ekonomik ve Parasal Birliğin koşul ve aşamaları açıkça belirlenmiş, topluluk içinde tek para kullanılması ve ortak bir AMB kurulması kararlaştırılmış. Bu kriterler ile topluluk üyelerinin, disiplinli maliye ve para politikaları uygulayarak, uzun vadeli fiyat istikrarını sağlamış olan Almanya'nın standartlarına uyum sağlamaları amaçlanmıştır[101].

2.2.1.5.Ekonomik ve Parasal Birliğin Gerçekleşme Aşamaları

Ekonomik ve Parasal Birliğe geçiş için temeli Delors Raporu'na dayanan üç aşama öngörülmüştür. Bu aşamalar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

1. **Aşama :**

Bu aşamada Maastricht Antlaşması ile belirlenen bütün önlemler uygulanmış; AB içerisinde ve AB ile üçüncü ülkeler arasında sermayenin serbest dolaşımını engelleyen uygulamalara son verilmiştir. Bununla birlikte üye ülkelerce yakınlaşma kriterlerini gerçekleştirilebilmesi için gerekli çalışmalar yapılmış, sürdürülebilir düşük enflasyon, devlet borçları ve döviz kuru istikrarını amaçlayan birkaç yıllık programlar hazırlanmıştır[102].

[101] **A.e.,** s. 14.
[102] **A.e**., s.18

2. Aşama :

Ekonomik ve Parasal Birliğin ikinci aşaması 1 Ocak 1994 tarihinde başlamıştır. Bu aşamada EURO' nun birliğin tek para birimi olarak benimsenmesine önem verilmiştir. Bununla birlikte daha sonra kurulacak olan Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) ön kuruluşu olan Avrupa Para Enstitüsü (APE) kurulmuştur. APE, üye ülkelerin uyguladıkları para politikaları arasındaki koordinasyonu sağlamak ve merkez bankalarına önerilerde bulunmak gibi görevlere sahiptir[103].

İkinci aşamada özellikle kamu sektörü ve bütçe açıklarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden öne çıkanları aşağıdaki sıralanmıştır[104]:

- ✓ Kamu sektörünün finansmanını yasaklayan yasal düzenlemeler,
- ✓ Finans sektöründe kamu sektörü kuruluşlarına ayrıcalıklı yer verilmemesini sağlayacak düzenlemeler,
- ✓ Üye ülkelerin kamu sektörü sorumluluklarının Birlik veya bir başka üye ülke tarafından üstlenilmesini engelleyen düzenlemeler,
- ✓ Üye ülkelerin aşırı bütçe açıklarından korunması. Bu konuda Konsey, üye ülkelerin bütçe performanslarını izleyecek, gerektiğinde düzenleme yoluna gidecektir.

1995 yılında toplanan Madrid Zirvesi'nde bir takım önemli kararlar alınmıştır. Tek para biriminin adı EURO olarak değiştirilmiştir. 1 Ocak 1999 tarihinde EPB'nin üçüncü aşamasına başlanmasına ve EURO'nun kaydi para olarak kullanılmaya başlanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda APE'nin yerine AMB'nin faaliyete geçmesi karara bağlanmıştır. EPB'ye katılacak ülkelerin ekonomik performanslarına göre belirlenmeleri konusunda anlaşmaya varılmıştır[105].

[103] Yücememiş, **a.g.e**., s. 89.
[104] Karluk, Tonus, **a.g.e.,** s. 19.
[105] Yücememiş, **a.g.e**., s. 90.

3. Aşama :

1 Ocak 1999'da başlayan üçüncü aşamada EURO para birimi olarak kabul edilmiştir. Resmi ECU sepeti bir ECU=bir EURO olarak belirlenmiştir. Üye ülkelerin ulusal para birimlerinin çevrim kurları da geri döndürelemez biçimde sabitlenmiştir.

Üçüncü aşamada ilk olarak 11 ülke (Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İspanya, İtalya, Portekiz, İrlanda, Avusturya, Finlandiya) para birliğine katılmaya hak kazanmıştır. Yunanistan ve İsveç uyum kriterlerini gerçekleştiremedikleri için parasal birliğin dışında kalırken, İngiltere EPB'ye istediği zaman katılmaya hak kazanmıştır[106].

Üçüncü aşamanın başlamasıyla bağımsız bir AMB oluşturulmuştur. EURO, AB'nin resmi parası olarak kullanılmaya başlanmıştır. ECU yürürlükten kaldırılmış ve EURO, bankacılık işlemleri, döviz ve interbank işlemlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1 Ocak 2002 tarihinde EURO Banknotlar ve madeni paralar yürürlüğe girmiş, ulusal paralar ise 1 Temmuz 2002 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır[107].

2.2.2.Avrupa Para Birliği Ülke Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde Avrupa Para Birliği'ne üye ülkelerden Almanya, Belçika, Hollanda, Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya ve Yunanistan'a ait ekonomik göstergelere yer verilmiştir. Bu ülkelerden birliğe en son üye olan Yunanistan'ın üyelik tarihi olan 2001 ile 2012 yılları arasında ülkelerin belirlenen göstergelerindeki değişiklikler açıklanmaya çalışılacaktır.

[106] **A.e.,** s. 92.
[107] **A.e**., s. 93.

2.2.2.1.Almanya

Almanya, ekonomik gücü ve nüfusu ile Avrupa Para Birliği'nin en büyük üyelerinden birisidir. Tablo (2.2)'teki GSYİH büyüme oranı rakamlarına bakılarak 2009 yılında hesaplanan yüksek oranlı küçülmenin aksine genel anlamda bir büyüme trendi gösterdiğini söylemek mümkündür. Ülkenin kamu borçlarının oransal olarak 2001 yılından bu yana arttığı görülmektedir. Buna karşılık, 2003-2007 yılları arasında artarak devam eden cari açık rakamlarında ise, 2008 yılı itibariyle bir düşüş göze çarpmaktadır. Almanya'nın kronik sorunlarından biri olan işsizlik rakamları ise yine aynı tabloda yer almaktadır. Buna göre, ülkedeki işsizlik oranı 2004-2006 yılları arasında en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. 2007 yılından bu yana hesaplanan rakamları ise, Almanya'da işsizlik oranının son on yılın en düşük seviyelerinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.2.Almanya'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu / GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	1,5	59,1	0,0	7,9
2002	0,0	60,7	2,0	8,7
2003	-0,4	64,4	1,9	9,8
2004	1,2	66,2	4,7	10,5
2005	0,7	68,5	5,1	11,3
2006	3,7	68,0	6,3	10,3
2007	3,3	65,2	7,4	8,7
2008	1,1	66,8	6,2	7,5
2009	-5,1	74,5	6,0	7,8
2010	4,2	82,4	6,2	7,1
2011	3,0	80,4	6,2	5,9
2012	-	81,9	7,0	5,5

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.2.Belçika

Belçika, Euro Bölgesi'ne 1999 yılında katılmıştır. Büyüme rakamları Almanya'ya benzer şekilde 2009 yılında ani bir düşüş göstermiştir. 2001 yılından 2008 yılına kadar kamu borçlarının GSYİH'ye oranında gerçekleşen düşüş, 2008 yılından sonra tekrar yükselmeye başlamıştır. Belçika'nın cari açık oranları ise, son on iki yıllık süre içerisinde azalma eğiliminde olmuştur. Ülkenin işsizlik oranda ise, son üç yıllık sürede, önceki yıllara göre bir azalma gözlemlenmektedir (Tablo 2.3)

Tablo 2.3.Belçika'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	1,4	106,5	3,4	6,6
2002	0,8	103,4	4,5	7,5
2003	0,8	98,4	3,4	8,2
2004	3,3	94,0	3,2	8,4
2005	1,8	92,0	2,0	8,5
2006	2,7	88,0	1,9	8,3
2007	2,9	84,0	1,9	7,5
2008	1,0	89,2	-1,3	7,0
2009	-2,8	95,7	-1,4	7,9
2010	2,4	95,5	1,9	8,3
2011	1,8	97,8	-1,1	7,2
2012	-	99,6	-1,4	7,6

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.3.Hollanda

Hollanda, AB'nin kurucu altı üyesinden biri olarak ekonomik yönden örnek bir ülke olarak gösterilebilir. Ülkede 2009 yılında GSYİH'daki büyüme oranı, diğer iki ülkede olduğu gibi göze çarpmaktadır. GSYİH'daki düşüş, kamu borçları /GSYİH oranının da artmasına neden olabilmektedir (Tablo 2.4). Hollanda'da cari açık oranı ise 2011 yılında yüksek seviyede bir artış göstermiştir.

Tablo 2.4 Hollanda'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	1,9	50,7	2,6	2,5
2002	0,1	50,5	2,6	3,1
2003	0,3	52,0	5,5	4,2
2004	2,2	52,4	7,6	5,1
2005	2,0	51,8	7,4	5,3
2006	3,4	47,4	9,4	4,4
2007	3,9	45,3	6,7	3,6
2008	1,8	58,5	4,3	3,1
2009	-3,7	60,8	5,2	3,7
2010	1,6	63,1	7,8	4,5
2011	1,0	65,5	10,1	4,4
2012	-	71,2	9,9	5,3

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.4.Portekiz

Portekiz Euro Bölgesi'ne 1999 yılında katılmıştır. Gelişmekte olan bir ülke olan Portekiz'de bütçe açığını kapatmak için yatırımların azaltılması GSYİH oranlarında düşüşe yol açmıştır. Kamu borcunun GSYİH'ya oranı ise, bu düşüşün de etkisiyle artan bir seyir izlemektedir. Ülkedeki işsizlik oranı ise 2012 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Tablo 2.5).

Tablo 2.5.Portekiz'e ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	2,0	53,8	-10,3	4,6
2002	0,8	56,8	-8,2	5,7
2003	-0,9	59,4	-6,4	7,1
2004	1,6	61,9	-8,3	7,5
2005	0,8	67,7	-10,3	8,6
2006	1,4	69,4	-10,7	8,6
2007	2,4	68,4	-10,1	8,9
2008	0,0	71,7	-12,6	8,5
2009	-2,9	83,7	-10,9	10,6
2010	1,4	94,0	-10,6	12,0
2011	-1,7	108,3	-7,0	12,9
2012	-	123,6	-1,5	15,9

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.5.İrlanda

Bir diğer gelişmekte olan ülke olarak İrlanda'nın GSYİH büyüme oranına bakıldığında (Tablo 2.6), 2008 ve 2009 yıllarında (-3.0) ve (-7.0) oranında gerçekleştiğini görmekteyiz. Ülkenin kamu borçlarının oranı ise son beş yılda hızla

yükselmiştir. 2000'li yılların başında % 3.9 olarak belirlenen işsizlik oranı ise 2012 yılı itibariyle %14.7 olarak açıklanmıştır.

Tablo 2.6.İrlanda'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	4,8	35,2	-0,6	3,9
2002	5,9	32,0	-1,0	4,5
2003	4,2	30,7	0,0	4,6
2004	4,5	29,5	-0,6	4,5
2005	5,3	27,3	-3,5	4,4
2006	5,3	24,6	-3,5	4,5
2007	5,2	25,1	-5,4	4,7
2008	-3,0	44,5	-5,7	6,4
2009	-7,0	64,8	-2,3	12,0
2010	-0,4	92,1	1,1	13,9
2011	0,7	106,4	1,1	14,7
2012	-	117,6	4,9	14,7

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.6.İtalya

Avrupa Para Birliği'ne 1999 yılında üye olan ülkelerden biri de İtalya'dır. İtalya'da büyüme oranı İrlanda da olduğu gibi 2008 ve 2009 yıllarında ani bir düşüş göstermiştir. Yine İrlanda da görüldüğü gibi GSYİH'nın azalmasına da bağlı olmak üzere kamu borç oranı son bir kaç yılda yüksek rakamlara ulaşmıştır. Ülkedeki işsizlik oranı ise, diğer ülkelerde olduğu kadar hızlı bir artış göstermemekle birlikte 2012 yılında %10'un üzerinde oluşmuştur (Tablo 2.7).

Tablo 2.7 İtalya'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	1,9	108,3	0,3	9,0
2002	0,5	105,4	-0,4	8,5
2003	0,0	104,1	-0,8	8,4
2004	1,7	103,7	-0,3	8,0
2005	0,9	105,7	-0,9	7,7
2006	2,2	106,3	-1,5	6,8
2007	1,7	103,3	-1,3	6,1
2008	-1,2	106,1	-2,9	6,7
2009	-5,5	116,4	-2,0	7,8
2010	1,8	119,3	-3,5	8,4
2011	0,4	120,8	-3,1	8,4
2012	-	127,0	-0,7	10,7

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.7.Yunanistan

Yunanistan, APB kriterlerini tam anlamıyla sağlayamamış olmasına rağmen birliğe 2001 yılında kabul edilmiştir. Önceleri bu durumdan kazançlı çıkan Yunanistan, 2008'en bu yana gerek büyüme oranı açısından gerekse kamu borcu ve cari açık rakamları açısından endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Ülkedeki işsizlik oranı ise 2012 yılı itibariyle % 24.3 ile en yüksek rakama ulaşmıştır.

Tablo 2.8 Yunanistan'a ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	4,2	103,7	-7,2	10,7
2002	3,4	101,7	-6,5	10,3
2003	5,9	97,4	-6,5	9,7
2004	4,4	98,6	-5,8	10,5
2005	2,3	100,0	-7,6	9,9
2006	5,5	106,1	-11,4	8,9
2007	3,5	107,4	-14,6	8,3
2008	-0,2	112,9	-14,9	7,7
2009	-3,1	129,7	-11,2	9,5
2010	-4,9	148,3	-10,1	12,6
2011	-7,1	170,3	-9,9	17,7
2012	-	156,9	-3,1	24,3

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

2.2.2.8.İspanya

İspanya, Avrupa Para Birliği'ne üye bir diğer gelişmekte olan ülkedir. Ülkedeki GSYİH büyüme oranı 2009 ve 2010 yıllarında % -3.7 ve %-0.3 olarak belirlenmiştir. Cari açık dengesinin GSYİH'ya oranı ise 2007 yılına kadar artarak devam etmiş, ancak 2008 yılından sonra azalma göstermiştir. Kamu borcunun GSYİH'ya oranı ise son yıllarda daha yüksek rakamlarda olmak üzere artmaya devam etmektedir. İşsizlik oranı, ülkede özellikle son birkaç yılda hızla artmış ve 2012 yılında % 25 rakamına ulaşmıştır (Tablo2.9).

Tablo 2.9 İspanya'ya ait Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH Büyüme Oranı(%)	Kamu Borcu/ GSYİH	Cari Açık/ GSYİH	İşsizlik Oranı
2001	3,7	55,6	-3,9	10,5
2002	2,7	52,6	-3,3	11,4
2003	3,1	48,8	-3,5	11,4
2004	3,3	46,3	-5,2	10,9
2005	3,6	43,2	-7,4	9,2
2006	4,1	39,7	-9,0	8,5
2007	3,5	36,3	-10,0	8,3
2008	0,9	40,2	-9,6	11,3
2009	-3,7	53,9	-4,8	18,0
2010	-0,3	61,5	-4,5	20,1
2011	0,4	69,3	-3,7	21,7
2012	-	84,2	-1,1	25,0

Kaynak: http://data.worldbank.org/ (Erişim: 10.04.2013)

3.BÖLÜM: EKONOMETRİK MODEL VE UYGULAMA

Bu bölümde Avrupa Para Birliği'ne üye sekiz ülkenin büyüme farklarının panel eş bütünleşme analizi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmamıza teorik temel oluşturan "Kutuplaşma Teorisi" göz önünde bulundurularak seçilmiş ülkelere ait seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı sınanmıştır. Panel eşbütünleşme testleri sonucunda elde edilen bulgulara bakılarak ülkelerin belirlenen dönem içerisinde Myrdal'ın "Kutuplaşma Teorisi"nde konu ettiği şekilde bir ayrışma yaşayıp yaşamayacağı yorumlanmaya çalışılmıştır.

Üç kısma ayrılan bölümün ilk kısmında analizde kullanılan panel veri yöntemi hakkında teorik bilgilere yer verilecek, ikinci kısımda uygulamada kullanılan veri seti ve değişkenlerle ilgili bilgiler yer alacak, son kısımda ise yapılan uygulama sonucunda elde edilen bulgular açıklanacaktır.

3.1.Veri Seti ve Değişkenler

Modelde kullanılan değişkenlere ait veri seti Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) veri tabanından elde edilmiştir. Veriler 2002-2011 yılları arasında olup çeyrek dönemleri kapsamaktadır. Bu dönem aralığı belirlenirken araştırmaya konu olan ülkelerin APB'ne üyelik tarihleri göz önünde bulundurulmuş; tüm ülke ve değişkenlere ait verilerin eksiksiz olması amaçlanmıştır.

Çalışmada ülkeler arasında kutuplaşmanın incelenebilmesi amacıyla APB üye ülkelerinden görece gelişmiş olan Almanya, Belçika ve Hollanda ile gelişmekte olan ülkelerden Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İspanya olmak üzere toplam sekiz ülke belirlenmiştir.

Analiz yapılırken bağımlı değişken için GSYİH verileri, bağımsız değişkenler olarak ise cari işlemler açığı,, kamu borç verileri ve işgücü verimliliği kullanılacaktır. Çalışmada kullanılacak değişkenlere ait bilgiler şu şekildedir:

GSYİH: Araştırmada modelin bağımlı değişkenini temsil eden bu veri, ülkelere ait gayri safi yurt içi hasıla rakamlarının bir önceki döneme göre değişiminden oluşmaktadır.

CA: Modelde kullanılan ülkelerin belirtilen dönem içerisinde cari işlemler hesabındaki açığı gösteren verilerden oluşmaktadır.

KB: Araştırmada belirtilen dönem aralığında ülkelerde meydana gelen hükümet harcamalarını gösteren verilerden oluşmaktadır. Model tahmini yapılırken bu verinin GSYİH'ya oranlanarak elde edilen değerleri kullanılmıştır.

İGV: Bu değişken modelde kullanılan ülkeler için iş gücü verimliliği rakamlarından oluşmaktadır.

3.2.Analizde Kullanılan Ekonometrik Yöntem

Çalışmada panel veri analizi kullanılarak regresyon modeli tahmin edilmiştir. Panel veri; ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Panel veri, n sayıda birim ve her birime denk gelecek t sayıda gözlemden oluşmaktadır.

Ekonomik ilişkilerin, zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler diğer bir ifadeyle panel veriler kullanılarak oluşturulan modeller yardımıyla tahmin edilmesine "panel

veri analizi" denilmektedir. Bu veriler hem birimlere hem de zamana göre değişim içerdiğinden yapılan analizlerde daha tutarlı tahminler yapılmasına olanak tanımaktadır.

Panel veri analizinde, öncelikle kullanılan veri ile ilgili olarak "dengeli panel-dengesiz panel" kavramları açıklanmalıdır. Eğer kullanılan panel verilerde her bir birime ait gözlemler tüm zamanlar boyunca ulaşılabiliyorsa "dengeli panel"; bazı birimler için bazı dönemlere ait gözlemler eksikse "dengesiz panel" olarak adlandırılmaktadır[108].

Panel veri analizi kullanılırken bir diğer önemli husus, kurulacak modelin spesifikasyonudur. Bu analizlerde n tane yatay kesit birim için t tane gözleme sahip olunduğu düşünüldüğünde model spesifikasyonu, katsayılar vektörünün yatay kesit birimleri ve zaman boyunca değişmeden kaldığı varsayımıyla başlar. Ortak katsayılar varsayımından vazgeçildiğinde ise ortaya farklı spesifikasyon durumları çıkar. Bununla birlikte devam eden varsayım sadece kesme katsayılarının farklılaşabileceğidir. Kesme katsayılarının yalnızca yatay kesit birimleri için ya da yalnızca zaman periyotları için değişebileceği varsayımı halinde tek-yönlü model; her ikisi için de değişebileceği varsayımı halinde ise çift-yönlü model söz konusudur[109].

Tek-yönlü modellerde kesme parametresinin yatay kesit birimleri için farklılık gösterdiği ancak zaman boyunca değişmeden kaldığı varsayımı altında ise kesme parametreleri μ_i'ler için 3 farklı varsayım yapılabilir. Eğer μ_i'lerin koşullu değişkenler gibi rassal olduğu varsayılırsa kullanılan istatistiksel araçlardan elde edilen sonuçlar bunların sabit olduğu varsayıldığındaki sonuçlarla aynıdır. Koşullu rassallık varsayımı Arellano(2003) ve Hsiao(2003) tarafından desteklenmektedir. Ancak, Wooldridge (2002), mikroekonomik kapsamda yatay kesit verilerinin hemen

[108] Ferda Yerdelen Tatoğlu, **Panel Veri Ekonometrisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s.5
[109] Baltagi, B.H. (2005): **Econometric Analysis of Panel Data**, *3rd Ed.* Chichester: John Wiley, s. 66.

hemen her zaman rassal örnekleme ile elde edildiği olgusundan hareketle μ_i'lerin rassal olduğunu ancak açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olup olmamaları durumuna göre birimden birime farklılık göstereceğini tartışmaktadır[110].

Baltagi (2005) ise μ_i'lerin sabit olduğu durumda rassal μ_i'ler varsayımı altında elde edilen istatistiksel araçların geçerliliğini tartışır.

Sabit Etkiler**,** yatay kesit birimlerinin rassal örnekleme yoluyla elde edilmediğinde geçerli olan durumdur. Örneğin, panel veri, OECD veya AB gibi, bir gruba ya da organizasyona üye ülkelerin ya da Orta Doğu ülkeleri gibi belli bir coğrafyada bulunan ülkelerin zaman serisi verilerinden oluşuyorsa sabit etkiler modelinin kullanılması uygundur[111].

Rassal Etkiler modelinde ise μ_i'lerin rassal olduğu ve bu nedenle hata teriminin bir bileşeni olacağı düşüncesine dayanır. Bu nedenle, bu tür modellere hata bileşen modeli denir[112].

Model parametrelerinin tahmininden sonra test edilmesi gereken iki önemli hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki, μ_i'lerin anlamlılığıdır. İkincisi ise, $E(\mu|X)=0$, yani açıklayıcı değişken matrisi X'deki her sütunun, bireysel rassal etkiler ile ilişkisiz olup olmadığının sınanmasıdır. Eğer bu varsayım sağlanmazsa rassal etkiler genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemi kullanılarak tahmin edilemeyecektir. Bu varsayımın sınanmasında Hausman'ın genel spesifikasyon testi yaklaşımına dayalı olarak geliştirdiği Hausman (1978) test istatistiği kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, $E(\mu|X)=0$ varsayımının ihlali halinde tahminin içereceği tutarsızlığın test edilmesi temeline dayanır. Baltagi (2005) ve Erlat (2008)'e

[110] **A.e.,** s. 68.
[111] Erlat, H, Panel Data: A Selective Survey, ODTÜ, Mart 2008, s. 15.
[112] **A.e.,** s. 17.

göre, burada vurgulanması gereken önemli nokta Hausman test sonucunun sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında bir seçim yapmak amacıyla kullanılamayacağıdır. Testin uygulandığı model rassal etkiler modeli olup μ_i'ler rassaldır. Test edilen ise rassal μ_i'lerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olup olmadığıdır. İlişkili olmaları haline within tahmincisi kullanılabilir ancak bu, μ_i'lerin sabit olacağı anlamına gelmez. Anlamı, GLS tahmincisinin tutarlı olmadığı ve within tahmincisinin onun yerine kullanılabileceğidir. μ_i'lerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz çıkması halinde ise GLS tahmincisi kullanılmalıdır. Eğer bir seçim söz konusuysa bu, modeller arasında değil, tahminciler arasındadır[113].

Panel veri kullanılarak yapılan analizlerde, öncelikle kullanılan serilerin durağan bir yapıya sahip olup olmadığı incelenmelidir. Durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması halinde sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmekte ve elde edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmamaktadır. Panel veri durağanlık sınamaları birinci ve ikinci nesil sınamalar olarak iki grupta toplanmaktadır. İlk grup sınama yaklaşımlarında yatay kesitlerin bağımsız olduğu varsayılırken ikinci grup sınamalarda yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmaktadır. Değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılırsa modellerin tahmini aşamasında sahte regresyon endişesine gerek yoktur. Aksi halde, izlenebilecek iki stratejiden ilki değişkenlerin fark alınarak durağanlaştırılması ve model parametrelerinin tahminlerinde durağanlaştırılmış serilerin kullanılmasıdır. İkincisi ise, durağan dışı yapıdaki değişkenlerin kullanılmasına olanak veren tekniklerin uygulanmasıdır. Eğer serilerdeki durağan dışı yapı aynıysa, yani değişkenler aynı düzeyde tümleşik iseler bu değişkenler arasındaki farkın uzun dönemde durağan bir yapı izleyip izlemediğine dayanan ve eşbütünleşme testleri adı verilen tekniklerden yararlanılabilir. Eşbütünleşme testleri ile serilerin uzun dönemde birlikte hareketinin varlığı sınanmaktadır. Eğer testler sonucunda böyle uzun dönemli bir ilişki doğrulandıysa hata düzeltme modeli formundaki modelin kısa ve uzun dönem parametreleri çeşitli

[113] **A.e.**, s. 19.

tahminciler kullanılarak tahmin edilebilmektedir. Söz konusu tahminciler arasındaki seçim ise yine Hausman (1978) testi kullanılarak yapılabilmektedir[114].

Bu çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığının sınanması için panel eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Panel eşbütünleşme testleri, zaman serilerine uygulanan eşbütünleşme testlerine göre daha güçlü sonuçlara ulaşılabilmesi açısından avantaj sağlamaktadır.

3.2.1.Panel Birim Kök Testleri

Panel veri analizinde, öncelikle değişkenlerin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Panel birim kök testleri, birinci ve ikinci kuşak olmak üzere literatürde iki gruba ayrılmaktadır.

3.2.1.1.Birinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri

Birinci kuşak birim kök testleri birimler arası korelasyonun yokluğuna dayanmaktadır. Birinci kuşak birim testlerinin ilk grubu içersinde Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000)[115], Levin, Lin ve Chu (2002)[116], Hadri (2000)[117] testleri yer almaktadır. Bu testlerin uygulanabilmesi için panelin dengeli olması zorunluluğu bulunmaktadır. Harris ve Tzavalis, Breitung, Levin, Lin ve Chu birim kök testleri temel hipotezi " panelin birim köklü" olduğunu; Hadri testi temel hipotezi ise diğerlerinin aksine "birim kök olmadığını" varsaymaktadır.

---

[114] J. A., Hausman, "Spesification test in Econometrics", **Econometrica**, 46 (6), 1978, s. 13.

[115] J. Breitung (2000). "The local power of some unit root tests for panel data", B. Baltagi (Ed.), **Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels, Advances in Econometrics**, Volume 15,. Amsterdam: JAI Press,

[116] Levin, A., C. Lin, Ve C. J. Chu (2002). "Unit Root Tests İn Panel Data: Asymptotic And Finite-Sample Properties". **Journal Of Econometrics** 108(1).

[117] Hadri, K. (2000). "Testing For Stationarity İn Heterogeneous Panel Data". **Econometrics Journal** 3(2).

Bu çalışmada birinci kuşak olarak adlandırılan panel birim kök testlerinin ikinci grubunu oluşturan Im, Peseran ve Shin (IPS,2003)[118], Fisher ADF (Maddala ve Wu, 1999) ve Fisher Philips ve Perron (Choi,2001) testleri kullanılmıştır. Sözü geçen birim kök testlerinin kullanılabilmesi için dengeli panel veri seti olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu testlerde temel hipotez "Hiç bir birim durağan değildir." , alternatif hipotez ise "Birimlerden en az biri durağandır." şeklindedir[119].

Im, Pesaran ve Shin panel birim kök testi, verileri birleştirmek yerine tüm birimler için zaman serilerine ayrı ayrı birim kök testi uygulamaktadır. IPS birim kök testi istatistiği, tüm bireysel ADF test istatistiklerinin bir ortalamasıdır.

Fisher panel birim kök testlerinde, önce her bir birim için birim kök testi yapılmakta ve bu testlerden elde edilen p-değerleri tüm testi üretmek için kullanılmaktadır. Fisher ADF testi, zaman serileri için klasik ADF testini, Fisher Philips Perron testi de klasik Philips Perron testini her bir birim için uygulamaktadır.

3.2.1.2.İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri

İkinci kuşak panel birim kök testleri ise, birimler arası korelasyonun varlığını göz önünde bulundurmaktadırlar. İkinci kuşak testlerinden Bai ve Ng (2004), Moon ve Perron (2004), Phillips ve Sul (2003), Pesaran (2004), Maddala ve Wu (1999), Choi (2002), Breitung ve Das (2006) ve Bai ve Carrion-İ-Silvestre (2009) testlerine literatürde daha sık rastlanmaktadır[120].

[118] Im, K. S., M. H. Pesaran, and Y. Shin, "Testing for unit roots in heterogeneous panels". **Journal of Econometrics** 115(1),2003.
[119] Ferda Yerdelen Tatoğlu, **İleri Panel Veri Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 200-209
[120] **A.e**., s. 220.

Pesaran (2007)[121], birimler arası korelasyonu yok etmek için farklı bir yöntem önermiştir. Bu yöntemde, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş halini kullanmaktadır ve regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Bu, "Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)" olarak adlandırılmaktadır[122].

3.2.2.Panel Eşbütünleşme Testleri

İktisadi değişkenlere ait serilerin birim kök içerdiği durumlarda, bu serilerin doğrusal bileşimleri durağan olabilmekte ve seriler uzun dönemde ilişkili bulunabilmektedir. Panel veriler söz konusu olduğunda bu ilişkiyi test etmek için panel eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır[123].

Literatürde sıkça adı geçen panel eşbütünleşme çalışmaları Kao (1999)[124]; Pedroni (2004) ve Kao ve Chiang'ın (2000) çalışmalarıdır. Kao (1999) panel eşbütünleşmenin olmadığını gösteren sıfır hipotezi için kalıntılara dayalı bir test istatistiği oluşturmuş ve panel boyutta sahte regresyonları inceleyen bir çalışma yapmıştır. Pedroni (2004)[125] hem heterojen hem homojen paneller için kalıntılara dayalı eşbütünleşme testlerinin asimptotik dağılımlarına bakmıştır. Bunun yanı sıra Pedroni, bazı eşbütünleşme analizlerinde kullanılan tam değiştirilmiş EKK (fully modified OLS) tahmincisini bulmuştur. Kao ve Chiang (2000), Saikkonen'in (1991) DOLS (dynamic OLS) denklemine dayanarak bağımsız değişkenlerin ileriki ve gecikmeli (leads and lags) değerlerini de içeren bir regresyon ile panel eşbütünleşmeyi test eden bir teknik geliştirmişler. DOLS tahmin edicilerinin hem

[121] Pesaran, M. H. (2004). "General diagnostic tests for cross section dependence in panels". University of Cambridge, Faculty of Economics, **Cambridge Working Papers in Economics**,2004.
[122] Tatoğlu, **a.g.e.,** s. 223.
[123] **A.e.**, s. 233.
[124]Kao, C., "Spurious Regression And Residual-Based Tests For Cointegration İn Panel Data". **Journal Of Econometrics** 90, 1999.
[125] Pedroni, P., "Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis". **Econometric Theory** 20,2004.

homojen hem heterojen panellerde diğer EKK tahmin edicilerine göre daha iyi sonuçlar ürettiğini göstermişlerdir. Bunun dışında, Stock ve Watson (1993) panel eşbütünleşme analizlerinde kullanılan DOLS yönteminin daha yüksek dereceden bütünleşik seriler için incelenmesini sağlayan bir çalışma yapmışlardır[126].

Bu tezde Pedroni Panel Eş-Bütünleşme Testi, Kao Panel Eş-Bütünleşme Testi ve Westerlund Panel Eş-Bütünleşme Testi uygulanacaktır. Böylece değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki durumu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Eşbütünleşme testleri neticesinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı doğrulandıysa kısa ve uzun dönem parametre tahminlerine çeşitli tekniklerle ulaşmak mümkündür.

Panel dinamik olağan en küçük kareler (PDOLS) tahmincisi (Kao ve Chiang, 2000) uzun dönem parametre kestiriminde kullanılabilir.

$$Y_{it} = \alpha_i + X_{it}^{'}\beta + \sum_{j=-q}^{q} c_{ij}\Delta X_{it+j} + v_{it} \qquad (1)$$

Burada β uzun dönem parametresini temsil etmektedir.

Eğer parametreler gruplar arasında farklılık gösteriyorsa parametrelerin homojenliğini varsayan tahmin teknikleri geçersiz olacaktır. Parametrelerin gruplar için heterojen olduğu durumda, durağan olmayan dinamik panellerde kısa ve uzun dönem parametre kestirimi için havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisi (Pesaran, Shin ve Smith, 1997, 1999) ve ortalama grup (MG) tahmincisi (Pesaran ve Smith, 1995) kullanılabilmektedir. Buna ek olarak, dinamik sabit etkiler (DFE) tahmincisi de kısa ve uzun dönem parametre kestirimlerini vermektedir.

[126] Tatoğlu, **a.g.e.,** s. 233-237.

Bu üç tahmincinin temeli hata düzeltme modeline dayanmaktadır.

$$\Delta Y_{it} = \emptyset_i Y_{it-1} + \beta_i' X_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij} \Delta X_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\emptyset_i = -\left(1 - \sum_{j=1}^{p} \lambda_{ij}\right), \beta_i = \sum_{j=0}^{q} \delta_{ij},\ \lambda_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^{p} \lambda_{im}, \delta_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^{q} \delta_{im} \quad (3)$$

Burada $\emptyset_i$ parametresi, hata düzeltme parametresi olup hata düzeltme mekanizmasının hızını belirlemektedir. $\emptyset_i$'in sıfıra eşit olması uzun dönemli bir ilişkiye dair kanıtın olmadığına işaret eder. Hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak tahmin edilmesi ise değişkenlerdeki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye döneceğine işaret eder. Dengeye dönüşün kaç dönem süreceği ise hata düzeltme parametresinin tahmin edilen değerine göre yorumlanmaktadır.

MG tahmincisi tüm parametrelerin gruptan gruba farklılaşmasına müsaade etmektedir. PMG tahmincisinde ise kısa dönem parametreleri farklılık gösterebilirken uzun dönem parametreleri tüm paneller için ortaktır. Eğer parametreler üzerindeki bu kısıtlar geçerliyse PMG tahmincisi etkin ve tutarlı, aksi halde ise tutarsızdır. Bununla birlikte MG tahmincisi her iki durumda da tutarlıdır. DFE tahmincisinde ise hata düzeltme parametresi de dahil olmak üzere tüm parametreler üzerinde tüm paneller için eşit olma kısıtı vardır. MG ve PMG tahmincileri arasında uygun olanının seçimi ise yine Hausman (1978) testi kullanılarak yapılabilmektedir[127].

[127] Erlat, **a.g.e.**, s. 21.

Bu çalışmada MG ve PMG tahmincileri kullanılarak kısa ve uzun dönem parametreleri ile hata düzeltme parametresi tahmin edilmiş, uygun tahmincinin seçimde ise Hausman (1978) testinden yararlanılmıştır.

3.3.Ampirik Bulgular

Bu kısımda çalışmamızda daha önce açıklanan birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve hata düzeltme modeli test sonuçları yer almaktadır.

3.3.1.Panel Birim Kök Testleri

Panel veri analizi yapılırken öncelikle birim kök testleri ile serilerin durağanlığı test edilmiştir. Bu amaçla Levin, Lin ve Chu (LLC), Harris ve Tzavalis (HT), Breitung, Hadri, Im, Pesaran ve Shin (IPS) ile Fisher Birim Kök Testleri (Fisher ADF ve Fisher PP) uygulanmıştır.

Tablo 3.1'de uygulanan panel birim kök testlerinin sonuçları gösterilmiştir. Testlerin genelinde düzey durumda GSYİH ve İGV değişkenleri için birim kökün varlığı reddedilmişken, CA ve KB değişkenleri için birim kökün varlığı reddedilememiştir. Temel hipotezinde birim kökün yokluğunu sınayan Hadri Testi sonuçlarına göre ise İGV değişkeni haricindeki değişkenler için temel hipotezi reddedilmiştir.

Değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları göz önünde bulundurularak değişkenlerin birinci farklarının durağan olup olmadıkları sınanmıştır. Tablo 3.1'in ikinci kısmında değişkenlerin birinci farklarına uygulanan panel birim kök testi

sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara bakıldığında birim kökü temel hipotezinde sınayan testlerde tüm değişkenler için sıfır hipotezinin reddedildiği yani değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri görülmektedir. Hadri testi sonuçları ise temel hipotezinin reddedilemediğini, yani değişkenlerin durağan hale geldiğini göstermektedir.

Tablo 3.1: Panel Birim Kök Test Sonuçları

DEĞIŞKEN	LLC	HT	BREITUNG	HADRI	IPS	ADF-FISHER	PP-FISHER
DÜZEY							
GSYİH	-6.12	0.23	-6.73	9.44	-6.53	57.93	99.79
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)
IGV	-11.60	-0.04	-7.43	0.03	-11.77	118.27	192.19
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.48)	(0.00)	(0.00)	(0.00)
CA	0.23	0.84	-1.54	34.54	0.54	9.85	16.03
	(0.59)	(0.00)	(0.06)	(0.00)	(0.70)	(0.87)	(0.45)
KB	7.94	1.07	5.23	38.95	7.52	3.44	3.48
	(1.00)	(1.00)	(1.00)	(0.00)	(1.00)	(0.99)	(0.99)
1.FARK							
ΔGSYİH	-15.87	-0.53	-10.14	2.78	-17.54	266.54	391.62
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.99)	(0.00)	(0.00)	(0.00)
ΔIGV	-15.57	-0.53	-11.03	-2.77	-18.14	336.98	441.13
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.99)	(0.00)	(0.00)	(0.00)
ΔCA	-14.55	-0.37	-10.30	-1.33	-14.52	119.81	254.71
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.90)	(0.00)	(0.00)	(0.00)
ΔKB	-6.98	0.18	-7.30	15.17	7.91	58.12	171.18
	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	(0.00)

Not: Gecikme uzunlukları Akaike bilgi Kriterlerine göre seçilmiştir. Parantez içindeki değerler testlerin p-değerlerini göstermektedir.

Bu tezde panel veri analizi yapılırken uygulanan bir diğer birim kök testi de ikinci kuşak birim kök testleri içinde yer alan Pesaran Birim Kök Testidir. Pesaran birim kök testini diğer birim kök testlerinden ayıran en önemli özelliği birimler arası korelasyonu dikkate alıyor olmasıdır. Pesaran'ın kullandığı yöntemde, regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Bu doğrultuda analizimizi yaparken değişkenlere düzey halinde ve birinci farkları alınarak uygulanan Pesaran birim kök testi, öncelikli olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.2: Pesaran Panel Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞIŞKEN	**CADF (z)**
DÜZEY	
GSYİH	1.076 (0.859)
IGV	-1.331 (0.092)
CA	2.212 (0.987)
KB	2.547 (0.995)
1.FARK	
ΔGSYİH	-10.294 (0.000)
ΔIGV	-9.946 (0.000)
ΔCA	-11.160 (0.000)
ΔKB	-4.993 (0.000)

Not: Parantez içindeki sayılar p-değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.2'de değişkenlerin tamamı için düzey halindeki serinin durağan olmadığı; birinci farklarına yapılan test sonucunda ise bütün değişkenler için durağanlığın sağlandığı açıkça görülmektedir. Pesaran birim kök testi ile elde ettiğimiz bu sonuçlara göre tüm seriler birinci dereceden tümleşik olduğundan eşbütünleşme analizlerine geçilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır.

3.3.2.Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Panel birim kök testleri ile birinci dereceden tümleşik olduğunu belirledikten sonra seriler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa bu ilişkinin eşbütünleşik olup olmadığı sınanmaktadır. Bunun doğrultuda panel eş-bütünleşme testleri kullanılmaktadır.

Bu çalışmada yararlandığımız panel eş-bütünleşme testlerinden ilki Pedroni Eşbütünleşme Testi"dir. Tablo 3.3'te yer alan test sonuçlarına bakıldığında Panel ADF ve Grup ADF İstatistikleri haricindeki beş istatistikte eşbütünleşme yoktur şeklindeki temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre seriler arasında eşbütünleşme vardır diyebiliriz.

Tablo 3.3: Pedroni Eşbütünleşme Test Sonuçları

Test İstatistikleri	**Değerler**
Panel v- istatistiği	1.466 (0.007)
Panel rho- istatistiği	-2.299 (0.001)
Panel PP- istatistiği	-3.121 (0.000)
Panel ADF- istatistiği	-0.291 (0.614)
Grup ρ- istatistiği	-3.769 (0.000)
Grup PP- istatistiği	-5.902 (0.000)
Grup ADF- istatistiği	-0.470 (0.319)

Not: Gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterlerine göre seçilmiştir. Parantez içindeki değerler testlerin p-değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.4, eşbütünleşme yoktur boş hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği yönünde sonuç veren Kao (1999) eşbütünleşme testini göstermektedir. Bu test sonucuna göre paneldeki seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 3.4: Kao Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Kao Panel Eş-Bütünleşme Test Sonuçları	
ADF- istatistiği	-2.630 (0.004)

Not: Parantez içindeki değerler testlerin p-değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.5'te ise seriler arasındaki eşbütünleşme varlığı Westerlund Eşbütünleşme Testi ile sınanmıştır. Test sonuçları, Ga istatistiğinin aksine Gt, Pt ve Pa istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezinin reddedildiğini, yani birimler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 3.5: **Westerlund Eşbütünleşme Test Sonuçları**

Westerlund Panel Eş-Bütünleşme Test Sonuçları	
TEST İSTATİSTİKLERİ	**DEĞERLER**
Gt	-4.567 (0.000)
Ga	-0.381 (0.352)
Pt	-2.906 (0.002)
Pa	-2.785 (0.003)

Not: Parantez içindeki değerler testlerin p-değerlerini göstermektedir.

Yapılan çeşitli panel eşbütünleşme testleri sonucunda elde edilen bulgular incelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Bu sonuçlar çalışmamızın asıl amacını oluşturmakta ve ülkelere ait değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı sonuç kısmında detaylı olarak açıklanmaktadır.

Bu aşamadan sonra kısa ve uzun dönemli parametrelerin tahminini yapılmıştır. Parametre tahminlerinde, hata düzelteme modelini temel alan ve hem kısa hem de uzun dönem parametre tahminlerinin elde edilmesine olanak sağlayan MG ve PMG tahmincileri kullanılmıştır. Tahmin sonuçları tablo 3.6' de özetlenmektedir.

Table 3.6: Kısa ve Uzun dönem Parametre Tahminleri Sonuçları

Bağımlı Değişken (ΔGSMH)	$\boldsymbol{\beta_{PMG}}$	$\boldsymbol{\beta_{MG}}$
Uzun dönem parametre tahminleri		
CA	.0091444*	-.0004713
IGV	1.053034 ***	.8252253***
KB	-.0072171	-.0066987
Kısa dönem parametre tahminleri		
ΔCA	.0342679***	.0430854***
ΔIGV	.2038222**	.147547*
ΔKB	-.0488204***	-.0557048**
ΔECT	-.5817193***	-.7568219***

Not: *, **,*** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Uygun tahmincinin seçimi için ise Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Bulgulara göre, MG tahmincisi ile PMG tahmincisi arasındaki seçim PMG tahmincisinin lehinedir (Tablo 3.7). Bu nedenle, PMG tahmincisi kullanılarak elde edilen parametre tahminleri yorumlanacaktır.

Table 3.7: Hausman Test Sonuçları

Bağımlı Değişken (ΔGSMH)	$\boldsymbol{\beta_{MG}}$	$\boldsymbol{\beta_{PMG}}$	**Fark**
CA	-.0004713	.0091444	-.0096157
IGV	.8252253	1.053034	-.2278091
KB	-.0066987	-.0072171	.0005184
Hausman test istatistiği $\chi^2(3)$	3.36		
$(Prob > \chi^2)$	(0.3393)		

PMG tahmincisi kullanılarak elde edilen bulgulara göre, KB değişkeni GSYIH üzerinde uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. IGV değişkeninin ise anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır. Kısa dönemde ise tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilmiştir. CA ve IGV, GSYIH üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip iken KB değişkenin etkisi negatif yönlüdür. Hata düzeltme parametresi, beklenildiği gibi, negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilmiştir. Parametrenin tahmin değeri olan -0.58, kısa dönemdeki dengeden sapmaların her dönemde %58'i kadarının düzeltilerek, uzun dönem dengesine yöneleceğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Myrdall'ın Kutuplaşma Teorisi gelişmişlik düzeyi açısından farklılık gösteren ülkeler arasında kurulacak bir ekonomik birliğin az gelişmiş ülkelerin aleyhine olacağı biçimdedir. Mundell'in çalışması ise parasal birliğin optimal bir para sahası olması için gerekli koşulları ortaya koymaktadır. Her iki çalışma aslında ekonomik/ parasal birliğin hangi ülkeler arasında kurulması gerektiğinin koşullarını ortaya koymaktadır. Her iki çalışma da bu tezin temel referans noktalarıdır. Ancak çalışma Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisine odaklanmıştır.

Çalışmanın esas amacını ise Euro Bölgesi'ni oluşturan ülkelerin ekonomik açıdan homojen bir yapıda olmamaları ve gerek Myrdal gerekse Mundell'in çalışmaları paralelinde uygulama yapmaya açık bir yapı içermesi oluşturmaktadır. Zira Euro Bölgesinin kuruluş aşamasında Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin bütçe performansları konusundaki yetersizlikleri ve 2007 ABD kaynaklı krizin Euro Bölgesi merkez ve çevre ülkeleri farklı etkilemesi PIIGS ülkelerinin sorunları ve karşı karşıya kaldıkları borç krizleri Euro Bölgesi'ni oluşturan ülkelerin seçiminde Myrdal'ın haklı olup olamayacağı sorusunu akla getirmektedir.

Avrupa Para Birliği'ne bakıldığında PIIGS ülkelerin ekonomilerinde ardı ardına yaşanan borç krizleri çalışmamıza temel oluşturmuştur. 2007 yılında Mortgage krizi olara bilinen kredi balonu krizi, yıllar içinde yayılarak 2011 yılında küresel kriz olarak karşımıza çıkmıştır. Ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik durum, piyasalardaki ani düşüşler ve Avrupa Bankalarının likidite problemleri karşılıklı etkileşimde olan bütün piyasalara kolaylıkla bulaşmıştır. Özellikle Avrupa Para Birliği üye ülkelerinden Portekiz, Yunanistan, İrlanda, İspanya ve İtalya'nın mevcut durumdan daha fazla etkilendikleri gözlenmektedir. Avrupa Para Birliği'nin öncelikli hedeflerinden biri olan ortak para politikaları uygulamalarının söz konusu ülkelerin içinde bulundukları borç krizinden kurtulmalarını zorlaştırdığı düşünülmektedir.

PIIGS ülkelerinin genel sorunu, son on yılda gelirlerinden daha fazlasını harcayarak cari bütçe gelirlerindeki açığı sürekli genişletmiş olmalarıdır. İrlanda ve İspanya'da krizi tetikleyen sebepler benzerlik göstermiş: sürekli artan kamu borçları, geri ödenemeyen krediler ve ülke içinde uygulanan politikalar sonucu piyasalar kontrol edilemez hale gelmiştir. Portekiz'de ise öncelikle sorunun düşük düzeyli büyümeden kaynaklanan borçlanma sorunu olduğu düşünülürken; İtalya'da borç stokunun yüksekliği ve kredi derecelendirme kuruluşlarının kredi notunu düşürmesinden ileri gelen sorunlar yaşanmaktadır. Yunanistan'da ise uzun yıllardır var olan bütçe açığı ve cari açığa ek olarak hızla artan kamu kesimi borçları piyasalardaki ani çöküşlerin en temel sebebi olmuştur.

Çalışmamızda büyüme farklılıkları göz önünde bulundurularak Avrupa Para Birliği üyesi PIIGS ülkeleri ile Almanya, Belçika ve Hollanda'nın 2002 ile 2011 yılları arasındaki durumları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede cari açık ve kamu borçları ülke riski üzerinde etkili olan değişkenlerdir. Yüksek kamu borç stoku ve yüksek cari açık ülke riskini artırarak çıktı düzeyinde sapmalara neden olur bu çerçevede daha yüksek borç stoku ve cari açığa sahip ülkelerde bu sapmalar daha fazla olacaktır.

Çalışmanın amacı paralelinde veri değişkenler ve seçilmiş merkez ve çevre ülkeleri kullanarak panel veri analizi uygulanmıştır. Bu sayede merkez ve çevre ülkeler bütünü oluşturan parçalar olarak analize tabi tutulmuş ve daha fazla gözlemden yararlanma imkanı elde edilmiştir. Modelde yer alan bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında uzun ve kısa dönem ilişkinin varlığının sınanması içinse panel eş bütünleşme yöntemi ve hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır.

Değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı uzun dönemde bütün olarak merkez ve çevre ülkeler arasında bir ayrışmaya gerek olmayacağı ve Myrdal'ın hipotezinin Euro Bölgesi için geçersiz olacağı sonucuna götürecektir. Hata düzeltme modeli ise kısa dönem sapmaların dengeye doğru bir eğilime sahip olup olmadığını

göstermektedir. Yani bağımsız değişkenlerden kaynaklanan bir şok sonucu değişkenlerin kısa dönem değerlerinde bir sapma olsa bile uzun dönemde dengeye yöneleceği ifade edilmektedir.

Bir önceki bölümde daha ayrıntılı olarak verildiği gibi çalışmanın bulguları değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkiye işaret etmektedir. Yine hata düzeltme modeline göre kısa dönem sapmalar olsa bile değişkenler uzun dönem denge değerlerine yöneleceklerdir. Euro Bölgesi'nden seçilen, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde bir yakınsama görülebilir. Bu sonuç aynı zamanda daha önceleri yapılan çalışmalarda ortaya konan ve parasal birliğin içsellik özelliği biçiminde ifade edilen görüşü de desteklemektedir. Bu görüş Euro Bölgesi merkez ve çevre ülkeleri arasında uzun dönemde bir yakınsamanın sağlanacağını ifade etmektedir.

Eldeki bulgular Euro Bölgesi çevre ülkelerinin karşı karşıya kaldığı borç krizinin geçici olduğunu ve çevre ülkelerin parasal birlik içerisinde refah kayıplarını telafi edeceklerini göstermektedir. Bu sonuç, Myrdal'ın kutuplaşma kuramının PIIGS'ler ve seçilmiş merkez ülkeler için desteklenmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, H. Okan: **Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi**. Ankara: H.Ü. İİBF Yayınları, No 4, 1983.

Aynagöz, Özge: "Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi". **Ekonomik Yaklaşım**, No14, Kış 2003, s.22-35.

B. Peter, Kenen: T**he Theory of Optimum Currency Areas**. Chicago University Press, 1969.

Bakkalcı, Ahmet C.: "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri". **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C.17, No 2, 2002, s.37-49.

Balassa, Bela: "Towards a Theory of Economics Integration. **Kyklos**, Volume 14, No 1, 1961,s. 1-15.

Balkır, Canan, Muzaffer Demirci: **Uluslarası Ekonomik Entegrasyon ve Avrupa Topluluğu**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Baltagi, B.H: **Econometric Analysis of Panel Data**, 3rdEd., Chichester: John Wiley, 2005.

Bayraktutan, Yusuf, Yüksel Bayraktar: **Avrupa Bütünleşmesinde Parasal Birlik ve Türkiye,** Ankara: Roma Yayınları, 2004.

Breitung, J: "The local power of some unit root tests for panel data", B. Baltagi (Ed.), **Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panel**s, . Amsterdam: Advances in Econometrics, Volume 15,JAI Press, 2000.

Delors, Jacques: "Report on Economic and Monetary Union in the European Community", **Committee For The Study of Economic and Monetary Union**, 1989.

El-Agraa, Ali M.: **The Economics of European Community**, Philip Alan/St.Martin 2nd Edt., 1985.

Erlat, Haluk: Panel Data: A Selective Survey, Discussion Paper. Ankara: ODTÜ, İktisat Bölümü, 2008.

Ertürk, Emin: **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar,** Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993.

Gaytancıoğlu, Sinem: Kutuplaşma Teorisinin Entegrasyonlar Üzerinde İncelenmesi, **Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,, 2009, s. 26.

Gunnar, Myrdal: **Economic Theory and Under-Developed Regions**, London: Methuen, 1957.

Haberler, Gottfried: ''Integration and Growth of the World Economy in Historical Perspective', **The American Economic Review**, Vol. 54, No.2, Part 1, , 1964, s. 1-22.

Hadri, K. "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data", **Econometrics Journal 3(2)**., 2000, s.72-81.

Hausman, J. A.: "Spesification test in Econometrics", **Econometrica,** 46 (6), 1978.

İncekara, Ahmet: **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri,** İstanbul: İTO Yayınları, Yay.No:1995-14, 1995.

Jovanovic, Miroslav N.: **International Economic Integration,** London: Routledge 2nd Edt, 1988.

Kao, C: "Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data". **Journal of Econometrics** 90, 1999, s.34-42.

Karluk, Rıdvan, Özgür Tonus: "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği", **Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1-2, 1998.

Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, 13. Basım: Remzi Kitabevi, 2008.

Kreinin, Mordechai E. : "On the Dynamic Effects of a Customs Union". **The Journal of Political Economy,** Vol. 72, No. 2, 1964, s.193-205.

Levin, A., C. Lin, ve C.J. Chu.: "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", **Journal of Econometrics** 108(1)., (2002.

Lipsey, Richard G.: " The Theory of Customs Union Trade Diversion and Welfare", **Economica**, No: 24, 1957, s. 24-46.

Machlup, Fritz: **A History of Thought on Economic Integration**, New York Columbia University Press, 1977.

Manisalı, Erol: **Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi**, İstanbul: İÜ Yayınları, 1971.

Mc Kinnon, Robert: "Optimum Currency Areas". **American Economic Review**, No:53, s.719-731.

Mundell, Robert: "A Theory of Optimum Currency Areas'', **The American Economic Review,** No 11, The American Economic Review, No 11, 1961.

- "Tariff Preferences and the Terms of Trade". **Manchester School of Economic and Social Sciences**, XXXII (1), January 1964, s. 1-13.

Myrdal, Gunnar: **Economic Theory and Under-Developed Regions**, London: Methuen, 1957.

Özpençe, Özay. "Avrupa Parasal Birliği'nde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi". **TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı**, Yayın No: 2009/391, 2009.

Pesaran, M. H. "General diagnostic tests for cross section dependence in panels". University of Cambridge, Faculty of Economics, **Cambridge Working Papers in Economics**, 2004.

Reinert, Erik: "Increasing Poverty In A Globalized World: Marshall Plans and Morgenthau Plans A Mechanism of Polarization of World Incomes". **Rethinking Development Economics**, 2003, s.453-478.

Savaş, V. Fuat: **Çağımızın Deneyi Euro**, İstanbul: Siyasal Kitabevi, 1999.

Scitossky, Tibor: **Economic Theory and Western European Integration**, Stanford University Press, 1958.

Seyidoğu, Halil: **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Tahsin, Emine: "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Tatoğlu, Ferda Yerdelen: **İleri Panel Veri Analizi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2012.

Tatoğlu, Ferda Yerdelen: **Panel Veri Ekonometrisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2012.

Tinbergen, Jan: **International Economic Integration**, New york: Elsevier, 1965.

Tonus, Özgür: "Avrupa Birliği'nde Parasal Birlik ve Birlik Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Reel Döviz Kurlarının Analizi", **Doktora Tezi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Uyar, Süleyman: "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi". **Dış Ticaret Dergis**i, Sayı 19, Ekim 2000, s. 51-67.

Uysal, Özgür: "Finansal Entegrasyon Sürecinde Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye Hisse Senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ölçülmesi", **Doktora Tezi,** Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Viner, Jacob: **The Customs Union Issue**, Washington: Anderson Kramer Associates, 1961.

Werner, Pierre: "Report to the Council and the Commission on the realization by stages of economic and monetary union In the Community", **Council-Commission of the European Communities**, 1970.

Yıldırım, E, Cihan Dura. "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:28, 2007, s. 1-15.

Yücel, Fatih: "Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış ticaret Akımları üzerine Analitik Bir yaklaşım Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası", **Doktora Tezi,** Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Yücememiş, Başak Tanınmış: **Parasal Birlik, Avrupa Merkez Bankası ve Türkiye'ye Yansımaları.** İstanbul: Derin Yayınları, 2005.

İnternet Kaynakları

TDK,http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f55cc64980498.39959105

İKV,http://ikv.org.tr/sozluk.asp?bas_harf=E&anahtar=&sayfa=&id=1093#kancasosluk1093

WORLDBANK, http://data.worldbank.org/

EUROSTAT, http://eurostat.ec.europe.eu/